

IDEELLT SKADESTÅND

Vilka möjligheter har anhöriga till brottsoffer att få ideellt skadestånd?

**Marie Skåninger
Examensarbete i Straffrätt /
Skadeståndsrätt, 20 poäng
HT 1998
Handledare: Per Ole Träskman**

1	SAMMANFATTNING	4
2	FÖRKORTNINGAR	6
3	INLEDNING. UPPSATSENS ÄMNE OCH UPPLÄGGNING	7
3.1	Syfte	7
3.2	Metod och avgränsning	7
3.3	Disposition och material	8
4	INLEDANDE PRESENTATION AV IDEELLT SKADESTÅND	10
4.1	Kränkningersättning	12
4.1.1	Kort historik	12
4.1.2	Vad ersätts och hur beräknas ersättningen?	13
4.2	Personskada enligt 5 kap 1 § SkL	18
4.3	Sveda och värk	20
4.3.1	Kort historik	20
4.3.2	Vad ersätts och hur beräknas ersättningen?	21
4.3.2.1	Psykiska besvär	22
4.4	Lyte eller annat stadigvarande men	25
4.4.1	Kort historik	25
4.4.2	Vad ersätts och hur bestäms ersättningen?	25
4.5	Olägenheter i övrigt	27
5	TEORIER FÖR ATT BEGRÄNSA SKADESTÅNDETS RÄCKVIDD	30
5.1	Inledning	30
5.2	Adekvansprincipen	30
5.3	Normskyddsläran	33
5.4	Skyddsändamålsläran	34
6	IDEELLT SKADESTÅND TILL ANHÖRIGA TILL BROTTSOFFER	38
6.1	Inledning	38
6.2	Skadestånd vid uppsåtligt dödande	40
6.3	Skadestånd vid icke-uppsåtligt dödande	49
6.4	Skadestånd vid brott med icke-dödlig utgång	52

7	AVSLUTNING	57
8	KÄLLFÖRTECKNING	59
8.1	Offentligt tryck	59
8.2	Litteratur	59
9	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	61

1 Sammanfattning

Ideellt skadestånd är ett skadestånd som ersätter icke-ekonomiska skador. Det består av ersättning för lidande, 1 kap 3 § SkL, och sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt olägenheter i övrigt, 5 kap 1 § 3 p SkL. Ersättning enligt 1 kap 3 § kallas ofta kränkingsersättning och tillfaller den som blivit utsatt för brott mot den personliga friheten eller ett antal andra brott och därav tillfogats lidande, t ex känslor som chock, rädsla, sänkt självförtroende, skam, mm. För att ersättning enligt 5 kap 1 § ska kunna utgå krävs att den skadelidande drabbats av en personskada, d v s både fysiska och psykiska skador till följd av en skadehandling. Sveda och värk posten ersätter personskador under den akuta sjukdomstiden och ses som ett slags ”plåster på såret” för den skadelidande. Exempel på skador som ersätts är sömnsvårigheter, ångestattacker, depressioner, sexuella problem mm. Lyte eller annat stadigvarande men ersätter den skadelidande för det bestående lidande eller obehag han eller hon utsatts för. Olägenheter i övrigt ersätter besvär som ökad uttröttningsgrad, som kan leda till att man inte kan arbeta lika mycket som innan skadan, sämre möjligheter till övertidsarbete och allmänt fördyrande levnadskostnader. Det är en slags ”extra belöning eller sporre” till den skadelidande som trots invaliditet eller andra besvär förvärvsarbetar. En viktig aspekt på skadeståndet är var gränsen går för vem som kan vara berättigad till det och vilka skador som ersätts. Det finns en del olika teorier som avser just att begränsa skadeståndets räckvidd. En är adekvansprincipen som säger att en skada är ersättningsbar om det föreligger adekvat kausalitet mellan en persons handling och den skadliga effekten som uppkom. En annan teori är normskyddsläran som säger att en skada är ersättningsbar om den ligger inom handlingsnormens skyddsintresse. En tredje teori som bygger vidare på denna är skyddsändamålsläran. Denna teori förespråkar att man ser till faktorer som ligger både på skadevållarens sida och på den skadelidandes sida. De två ovanstående teorierna tar, enligt skyddsändamålslärans skapare Håkan Andersson, endast hänsyn till faktorer på skadevållarens sida, som t ex den skadevållande handlingen. Ideellt skadestånd till anhöriga till brottsoffer har utbetalats i ett antal olika situationer. NJA 1993s41 I och II har varit vägledande för dessa frågor och ändrat den restriktiva inställning som tidigare fanns. Där beviljades skadestånd vid psykisk chock till följd av underrättelse om att nära anhörig uppsåtligt bragts om livet. Det tidigare kravet på bevittnande av brottet gällde ej längre. Efter detta fallet har även skadestånd utgått till närstående som drabbats av psykisk chock i samband med att nära anhörig bragts om livet genom en oaktsam gärning, på gränsen till en uppsåtlig sådan. Här fanns dock en koppling till brottsplatsen. Brottet egenmäktighet med barn har i ett fall ansetts vara riktat mot barnets vårdnadshavare som erhållit ideellt skadestånd. Inga klara riktlinjer finns för ersättning om en person lider personskada till följd av att en anhörig lider allvarlig personskada. Var gränserna går för

anhörigersättningen är oklara, men många förespråkar en mindre restriktiv hållning.

2 Förkortningar

AP-nämnden	Ansvarsförsäkringens personskadenämnd
BrB	Brottsbalken
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
JT	Juridisk tidskrift
Prop	Proposition
SkL	Skadeståndslagen
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
TR	Tingsrätten

3 Inledning. Uppsatsens ämne och uppläggning

3.1 Syfte

I denna uppsats har jag tänkt att behandla ideellt skadestånd och framförallt vilka möjligheter anhöriga till brottsoffer har att erhålla ideellt skadestånd. Jag tycker att det är en mycket intressant och aktuell fråga. På senare år har en del fall aktualiserat just anhörigersättning. Det är ofta inte bara det direkta brottsoffret som påverkas av ett brott utan anhöriga till brottsoffren lider ofta också skada till följd av brottet. I en del fall kan de anhörigas liv bli helt sönderslagna. Detta är givetvis inte bara ett faktum vid uppsåtliga mord utan även vid andra brott. Min ambition är att se var skadeståndsansvarets gränser går när det gäller ideellt skadestånd till anhöriga. Jag har tänkt undersöka i vilka fall en persons skadevållande handling kan grunda skadeståndsskyldighet gentemot olika människor och var gränsen går för vilka som kan kräva skadestånd av skadevållaren. När det gäller ersättning till brottsoffers anhöriga måste man uppmärksamma att det rör sig om ersättning till någon annan än den som direkt lidit skada. Den skada som drabbar anhöriga till brottsoffer är ej fysisk skada utan psykisk skada, ofta kallad psykisk chock. Inom området för skadestånd finns det onekligen en mängd gränsdragningsproblem. Vilka kan vara berättigade till skadestånd? Vilka typer av skador ersätts? Vilka brott kan ligga till grund för ett skadeståndsyrkande? Jag har även tänkt att presentera olika teorier inom skadeståndsrätten som på olika sätt drar gränser för skadeståndsansvaret och se huruvida dessa kan ge någon lösning på problemen.

3.2 Metod och avgränsning

Uppsatsen blir till stor del en rättsutredning där jag kommer att titta på vad praxis, förarbeten och doktrin säger om ideellt skadestånd och anhörigas möjligheter att få det. Detta har livligt diskuterats i juridiska tidskrifter och jag kommer att gå igenom olika gränsdragningsteorier: adekvansläran, normskyddsläran och Håkan Anderssons skyddsändamålslära. När jag analyserar rättsutvecklingen vad gäller anhörigas möjligheter att erhålla ideellt skadestånd kommer jag att ta hjälp av de olika gränsdragningsteorier som finns och se huruvida domstolarna resonerar med hjälp av någon av dem i sina domskäl. Jag kommer således att försöka utreda var gränsen för skadeståndsansvaret går genom att tolka de rättsfall som finns utifrån de olika teorier som presenterats, i den mån detta är möjligt.

Jag kommer inte att gå in på den ekonomiska biten av skadeståndet som är avsett att täcka resekostnader till sjukhus, begravningskostnader, inkomstförluster etc., utan håller mig till den ideella biten av skadeståndet. En annan avgränsning jag gör är att jag inte kommer att diskutera dessa problemen utifrån försäkringsrättsliga aspekter, t ex möjligheterna att få skadestånd via hemförsäkringens överfallsskydd. Jag har således inte för avsikt att i denna uppsats belysa den möjlighet ett brottsoffer eller dess anhöriga har att erhålla ersättning hos Ansvarsförsäkringens personskadenämnd, ett rådgivande överprövningsorgan till försäkringsbolagen. När ett brottsoffer tilldelats skadestånd av en domstol men gärningsmannen inte har ekonomisk möjlighet att betala utdömt skadestånd kan brottsoffret vända sig till Brottsoffermyndigheten. Brottsoffermyndigheten kan bli ett aktuellt alternativ då man inte fått någon ersättning varken från gärningsmannen eller från sitt försäkringsbolag. Brottsoffermyndigheten gör en självständig prövning av ärendet och betalar ut skadestånd till brottsoffret om de anser att brottsoffret har rätt till det. Detta kan även ske när det gäller skadestånd till anhöriga till brottsoffer. Jag har dock inte för avsikt att behandla dessa alternativa sätt att erhålla skadestånd eller att redogöra för den praxis som växt fram hos AP-nämnden eller hos Brottsoffermyndigheten.

3.3 Disposition och material

Min ambition är att först redogöra för vad ideellt skadestånd är med en genomgång av de olika posterna som kan ersättas som ideellt skadestånd. Jag kommer även att redogöra för skillnaderna mellan ideellt skadestånd och ekonomiskt skadestånd. Vid genomgången av de olika ideella skadeståndsposterna kommer jag att belysa vissa problem med intressanta rättsfall. Den första skadeståndsposten jag kommer att komma in på är kränkingsersättningen, 1 kap 3 § SkL. Innan jag går igenom de olika ideella skadeståndsposterna i 5 kap 1 § 3 p SkL (sveda och värk, lyte eller annat men samt olägenheter i övrigt) kommer jag att gå in på problematiken om vad personskada är för något, då det är ett krav för skadestånd enligt nämnda paragraf. Därefter går jag igenom olika teorier som man kan använda för att begränsa skadeståndets räckvidd. När läsaren sedan har denna bakgrunden tänker jag behandla själva kärnfrågan, nämligen brottsoffrets anhörigas möjligheter att få ideellt skadestånd. Denna fråga kommer att delas upp i tre huvudgrupper, nämligen ersättning till anhöriga till brottsoffer vid uppsåtligt dödande, oaktsamhetsbrott som lett till döden och till sist hur det ser ut i de fall när brottsoffret inte dör, ex vid kidnappning, eller fall där brottsoffret tillfogas personskador. Jag kommer att redogöra för viktiga rättsfall inom varje huvudgrupp och därefter kommer jag att göra en analys av rättsfallet och se om man kan konstatera några gränser för skadeståndsansvaret. Analysen av gränserna för skadeståndet görs löpande i varje delkapitel i kap 6 där jag också

kommer att redovisa mina egna bedömningar och ställningstaganden. Resultaten kommer att sammanfattas i slutet av varje delkapitel.

De viktiga frågor som jag kommer att behandla i denna uppsats har till stor del sina svar i rättspraxis och inte i lagstiftning. Den lagstiftningen som idag finns ger inte många svar på frågorna jag ska utreda. Två mycket viktiga informationskällor vad gäller ideellt skadestånd är delbetänkandet och slutbetänkandet av Kommittén om ideell skada, nämligen SOU 1992:84 och SOU 1995:33. När det gäller teoridelen och frågorna om anhörigersättning har Håkan Andersson i sin avhandling från 1993, Skyddsändamål och adekvans, och i sin bok, Trepartsrelationer i skadeståndsrätten från 1997, på ett gediget sätt behandlat dessa frågor. Jag har vidare använt mig av en mängd andra böcker, men framförallt av artiklar i Svensk Juristtidning och Juridisk Tidskrift där en mängd framstående författare redovisat sina synpunkter på problemen med skadeståndsansvarets gräns.

4 Inledande presentation av ideellt skadestånd

Sedan århundraden tillbaka har den som i Sverige lidit skada tillerkänts skadestånd utöver den rent ekonomiska skadan han eller hon har lidit.¹ Den ersättning som inte kan hänföras till de ekonomiska utgifterna den skadelidande har haft p g a skadan kallas ideellt skadestånd. Ideellt skadestånd ersätter skador som ligger på det mer personliga och känslomässiga planet.² Beloppen som betalas ut som ersättning för ideell skada har under de senaste åren blivit allt mer generösa.³ Lagstödet för denna ideella ersättningen finner man i 1 kap 3 § Skadeståndslagen, allmänt kallad kränkingsersättning, och i 5 kap 1 § 3 p Skadeståndslagen.⁴

1 kap 3 § SkL:

Bestämmelserna i denna lag om skyldighet att ersätta personskada tillämpas också i fråga om *lidande* som någon tillfogar annan genom brott mot den personliga friheten, genom annat ofredande som innefattar brott, genom brytande av post- eller telehemlighet, intrång i förvar, olovlig avlyssning eller olaga diskriminering eller genom ärekränkning eller dylik brottslig gärning.

5 kap 1 § SkL:

Skadestånd till den som tillfogats personskada omfattar ersättning för

1. sjukvårdskostnad och andra utgifter,
2. inkomstförlust,
3. *sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt olägenheter i övrigt till följd av skadan.*

Ersättning för inkomstförlust motsvarar skillnaden mellan den inkomst som den skadelidande skulle ha kunnat uppbära, om han icke hade skadats, och den inkomst som han trots skadan har eller borde ha uppnått eller som han kan beräknas komma att uppnå genom sådant arbete som motsvarar hans krafter och färdigheter och som rimligen kan begäras av honom med hänsyn till tidigare utbildning och verksamhet, omskolning eller annan liknande åtgärd samt ålder, boställningsförhållanden och därmed jämförliga omständigheter.

Med inkomstförlust likställs intrång i näringsverksamhet. Med inkomst likställs värdet av hushållsarbete i hemmet.⁵

Skillnaden mellan den ideella biten av skadeståndet och den ekonomiska biten är omdiskuterat och det är ibland svårt att klart definiera var skiljelinjen går. Ersättning för ekonomisk skada omfattar bland annat vårdkostnader, förlorad arbetsinkomst och förlust av arbetsförmåga p g a invaliditet.⁶ I 1975 års proposition uttryckte man en önskan att klart dela upp skadeståndsersättningen i en ekonomisk och en ideell skadeståndspost.

¹ Ekstedt Olle, Ideellt skadestånd för personskada, Lund 1977, s 39 och SOU 1995:33, Ersättning för ideell skada vid personskada, s 15

² Hellner Jan, Skadeståndsrätt, Stockholm 1995, s 369

³ Bengtsson Bertil, Skadestånd utom kontraktsförhållanden 1993-1996, SvJT 98 s 98

⁴ fortsättningsvis förkortad SkL

⁵ författarens kursivering

⁶ Prop 1975:12, s 20

Detta var av vikt för att ideellt skadestånd är skattefritt men det är däremot inte ekonomiskt skadestånd. Dessutom ville man undvika dubbelkompensation, d v s att samma skada ersätts inom båda posterna.⁷ När det gäller personskador har försäkringar under senare delen av 1900-talet spelat en allt större roll. Skadeståndet har här kommit att få en underordnad roll. De flesta personskador som inträffar berättigar den skadelidande till ersättning från socialförsäkringen, d v s den allmänna försäkringen och arbetsskadeförsäkringen, eller eventuellt från privata försäkringar. Dessa försäkringar ersätter dock oftast inte den skadelidande för de ideella skador han lidit. Detta har lett till att skadestånd för ideella skador har fått en större betydelse inom skadeståndsrätten.⁸

En grundläggande princip som gäller inom skadeståndsrätten är att hela skadan ska ersättas vid personskador.⁹ Detta gäller även för den ideella skadan, även om beräkningsproblemen blir större. Det är onekligen så att de skador som ersätts som ideella är svåra att värdera i pengar. Hur ska man kunna värdera fysisk smärta, depression och ångest efter ett överfall i pengar? Man har istället löst problemet så att ersättningen beräknas på schablonmässiga grunder. Dessa bedömningsgrunder kan omöjligt vara lika objektiva som när ersättning utgår för ekonomiska skador.¹⁰ Trafikskadenämnden har sammanställt tabeller där olika skadeståndsbelopp redovisas och dessa tabeller har godtagits i förarbetena till skadeståndslagen och av HD.¹¹ Skadeståndet har, till skillnad från straffet, en reparativ funktion. Det kan inte ersätta det som gått förlorat men kanske mildra effekterna av skadan. Den reparativa och icke-straffande funktionen innebär att skadeståndet fastställs av domstolen utan att ta hänsyn till graden av vållande eller uppsåt. Vad som ligger till grund för skadeståndet är istället skadans omfattning och det lidande den skadelidande har utsatts för. Man tar i princip ingen hänsyn till skadevällarens ekonomiska situation. Det kan tilläggas att skadeståndet till viss del också har en preventiv funktion, d v s att förhindra skadeståndsgrundande handlingar från att inträffa.¹² Skadeståndet kan omfatta ersättning för både förfluten tid som framtid.¹³

Jag har nedan tänkt presentera vad det ideella skadeståndet egentligen ska ersätta. De olika beståndsdelarna i ideellt skadestånd är lidande, sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt olägenheter i övrigt. Jag har även i detta kapitel för avsikt att redogöra för vad som klassas som personskada. Detta avsnitt kommer att presenteras innan jag redogör för det

⁷ Prop 1975:12, s 145

⁸ SOU 1992:84, s 56

⁹ Prop 1975:12, s 21

¹⁰ Prop 1975:12, s 111

¹¹ Roos Carl Martin, Ersättningsrätt och ersättningssystem, Stockholm 1990, s 155.

Exempel på fall där HD godtagit Trafikskadenämndens praxis är NJA 1969s469, 1972s81, 1979s129 och 1982s793 och 1990s186

¹² SOU 1992:84, Ersättning för kränkning genom brott, s 32 f

¹³ Prop 1975:12, s 146

ideella skadeståndet enligt 5 kap 1 § 3 p SkL. Det är nämligen så att, som synes i lagparagrafen, skadestånd utgår till den som tillfogats personskada. Detta är intressant för den kommande diskussionen om ersättning till brottsoffers anhöriga. Kan man anse att anhöriga till brottsoffer har lidit personskada då någon som står dem nära blivit skadad.

4.1 Kränkingsersättning

4.1.1 Kort historik

Skadestånd enligt 1 kap 3 § SkL är ett ideellt skadestånd som tillfaller den som blivit utsatt för brott mot den personliga friheten eller ett antal andra brott och därav tillfogats lidande. Man brukar i allmänhet kalla denna typ av ersättning för kränkingsersättning.¹⁴ När de medeltida landskapslagarna fick sitt inträdande i det svenska samhället började man använda ett system med böter till följd av skadegörande handlingar, istället för som tidigare hämndaktioner. Från början tillföll dessa böter den skadelidande och det hela kunde ses som en slags ersättning för kränkningen.¹⁵ Detta systemet kvarstod i 1734 års lag, men det blev allt vanligare att skadevällaren fick andra straff än böter och i de fallen gick den skadelidande miste om ersättning för den kränkning han utsatts för.¹⁶ I 1864 års strafflag, 6 kap 3 §, lagfästes ersättningen för det lidande någon utsatts för vid brott mot den personliga friheten, falsk angivelse eller annan ärekränkande gärning.¹⁷ Då som nu krävdes en brottslig gärning för att ersättning för lidande skulle bli aktuellt. Brott som idag kvalificeras som kränkingsbrott klassades ej alltid som det förr, t ex rån eller våldtäkt. Våldtäkt kunde i egenskap av frihetsbrott berättiga offret till kränkingsersättning, men man ansåg inte att själva våldtäkten och den kränkning den innebar var ersättningsgrundande. Vad gällde ideellt skadestånd i övrigt räckte det med culpöst handlande från skadevällarens sida för att skadestånd skulle bli aktuellt. När 1972 års skadeståndslag ersatte skadestandsreglerna i den gamla strafflagen hamnade kränkingsersättningen i 5 kap 1 §. Den utvidgades då till att ersätta även ”annat ofredande”, som skulle omfatta hemfridsbrott och andra brottsliga gärningar som orsakar liknande obehag. Brott mot den personliga friheten fick också en utvidgad tillämpning och våldtäkt, våldförande och andra sedlighetsbrott riktade mot personer innefattades i begreppet. Paragrafen förflyttades år 1975 över till 1 kap 3 § SkL och då lade man till att kränkingsersättning också skulle tillfalla de som utsatts för brotten brytande av post- eller telehemlighet, intrång i

¹⁴ Hellner Jan, Skadeståndsrätt, Stockholm 1995, s 402 f

¹⁵ SOU 1992:84, s 50

¹⁶ SOU 1992:84, s 87

¹⁷ SOU 1992:84, s 49 ff och Prop 1972:5, s 120

förvar och olovlig avlyssning. Paragrafen utökades ytterligare år 1986 med att även ersätta den som kränkts genom olaga diskriminering.¹⁸

4.1.2 Vad ersätts och hur beräknas ersättningen?

Den typ av skador som kränkingsersättningen avser att ersätta är psykiskt lidande som framkallats genom den brottsliga handlingen riktade mot den skadelidande.¹⁹ Lidandet kan bestå av känslor som chock, rädsla, sänkt självförtroende, skam mm. Gemensamt för det lidande som ersätts inom ramen för 1 kap 3 § är att det inte klassas som personskada.²⁰ Däremot hänvisas i lagtexten till att de bestämmelser i skadeståndslagen som tillämpas vid personskada också ska tillämpas vid kränkingsersättningen. Detta innebär bland annat att regeln i 2 kap 1 § SkL om att den som uppsåtligt eller oaktsamt vållar en skada ska ersätta den. Vidare blir 2 kap 2, 3, 5 §§, 3 kap 1, 2, 6-8 §§, 4 kap 1 § och 6 kap 1 § tillämpliga.²¹ Ersättningen har som syfte att lindra effekterna av den brottsliga och kränkande gärningen som den skadelidande utsatts för. Kommittén för ideell skada tar som exempel att den skadelidande kan använda pengarna till en resa eller något liknande och på så sätt få hjälp att bearbeta och kunna lägga bakom sig den kränkning han eller hon utsatts för. Kommittén påpekar vidare att det faktum att den skadelidande tillerkänts skadestånd är en slags upprättelse som pekar ut för omgivningen att han eller hon blivit felaktigt behandlad och kan på så sätt hjälpa läkningsprocessen.²²

För att kunna tilldömas kränkingsersättning krävs att det ligger en brottslig gärning till grund för kränkningen. Det är dock inget krav att skadevållaren blivit fälld till ansvar för brottet, men man måste kunna konstatera att denne begått ett brott. Man har ansett att brottsoffrets rätt till ersättning för kränkningen inte ska påverkas av att gärningsmannen inte kan hållas ansvarig för sitt brott t ex p g a att han var för ung, brottet är preskriberat eller andra ansvarsfrihetsgrunder.²³ I hovrättsfallet **RH1998:14** uppkom frågan om skadestånd för personskada i ett fall där den tilltalade frikändes från misshandelsåtalet p g a nödvärnsexcess, d v s en straffrihetsgrund. Den skadelidande yrkade sammanlagt 55 000 kr i ideellt skadestånd, varav 10 000 kr för kränkning och lidande. *Tingsrätten* ansåg att då själva misshandelsåtalet inte bifölls, kunde heller inte skadestånd utdömas, då man konstaterat att det inte låg något brott till grund för skadorna. *Hovrätten* biföll ej heller misshandelsåtalet men förde ett annat resonemang vad gällde skadeståndsyrkandet. Hovrätten konstaterade först att nödvärnsexcessen i 24 kap 6 § BrB utgör en obligatorisk straffrihetsregel. Denna regel har bland andra fått ett utvidgat

¹⁸ SOU 1992:84, s 55 och s 89 f och Prop 1972:5, s 137 och Nordensson, Bengtsson, Strömbäck, Skadestånd, 2:a upplagan Stockholm 1976, s 90

¹⁹ Nordensson, Bengtsson, Strömbäck, 1976, s 89

²⁰ se mer om detta i kap om personskada

²¹ Nordensson Ulf i KARNOV, 1997/98, s 1101

²² SOU 1992:84, s 214

²³ SOU 1992:84, s 220

tillämpningsområde sedan en ändring år 1994. Hovrätten konstaterade att då det enligt tidigare praxis på området inte utgjorde något hinder att utdöma skadestånd vid nödvärnsexcess, borde det inte heller göra det nu. Vad som däremot först konstaterades var att någon ersättning grundad på brott inte kunde utdömas. Ingen ersättning för lidande enligt 1 kap 3 § SkL utgick således. Den skadelidande gjorde i andra hand gällande att skadorna orsakats genom oaktsamhet. Detta yrkande bifölls av hovrätten vad gällde ersättning för sveda och värk, känselbortfall och ärr. Detta fall ligger i linje med det som förespråkas enligt förarbetena vad gäller kränkingsersättning. I de fall en gärningsman inte kan hållas ansvarig för det brott han bevisligen begått p g a en ansvarsfrihetsgrund utgör detta inget hinder för att utdöma kränkingsersättning. Skulle skadevällaren däremot inte kunna hållas ansvarig för en handling p g a en straffrihetsgrund ska ingen kränkingsersättning utgå. Skadevällaren måste, som jag nämnt ovan, ha begått ett brott för att ersättning för lidande och kränkning ska bli aktuellt.

I 1 kap 3 § hänvisas inte till brottsbalken vid uppräknningen av de brott som kan vara ersättningsgrundande. I propositionen till 1972 års skadeståndslag uttalade sig departementschefen om vilka brottsbalksbrott som åsyftades. Här följer en kort resumé av hans uppräkningslista. *Brott mot den personliga friheten* skulle omfatta människorov, olaga frihetsberövande, försättande i nödläge samt olaga tvång. Vidare skulle våldtäkt och våldförande och frihetskränkande otukt omfattas. *Ofredande* skulle omfatta olaga hot, andra brott där sådant hot ingår, hemfridsbrott, olaga intrång och det brott som i brottsbalken kallas ofredande. Brott mot personers fysiska integritet, t ex misshandel och rån, som ofta orsakar fysiska skador, men inte i själva verket kränker den personliga friheten skulle också anses som ofredande. Vidare skulle vissa förmögenhetsbrott, som utpressning, och allmänfarliga brott räknas som ofredande. *Ärekränkingsbrotten* skulle omfatta alla brotten i 5 kap BrB. Paragrafens hänvisning till att ”*dylik brottslig gärning*” också ska ersättas syftar bland annat till falskt åtal, falsk angivelse, falsk tillvitelse och obefogat åtal. Den uppräkningslista jag gjort här är inte uttömmande. Departementschefen lämnade den slutgiltiga definitionen öppen och gav härmed domstolarna möjlighet att utdöma kränkingsersättning för andra brott som stämmer överens med paragrafens formulering och grunderna för den.²⁴

I SOU 1992:84, Ersättning för kränkning genom brott, har Kommittén om ideell skada gjort en omfattande genomgång av de brott som kan ligga till grund för kränkingsersättningen. Här har de också tagit hänsyn till den praxis som växt fram på området sedan lagens tillkomst. Jag har tänkt att gå igenom vissa av brottstyperna som jag anser vara särskilt intressanta eller tveksamma och kommentera nya rättsfall på vissa områden. Min genomgång av kränkingsersättningen blir således långt ifrån komplett. Kommittén konstaterade att de flesta brott som riktar sig mot enskilda

²⁴ Prop 1972:5, s 570 f

individer ger upphov till en mängd känslor och att det skulle vara omöjligt att ersätta alla dessa. De föreslog att endast de brott som innebär en allvarlig kränkning av en persons integritet ska vara ersättningsgrundande. De påpekade vidare att kränkingsersättningen har fått sin största betydelse vad gäller sexualbrotten och ärekränkning.²⁵

Brotten mot liv och hälsa i 3 kap BrB faller under brott mot den personliga friheten. De brott som leder till en dödlig utgång är inte ersättningsgrundande vad gäller kränkingsersättning. Dessa brott kan vara mord (3 kap 1 §), dråp (3 kap 2 §), barndråp (3 kap 3 §) och vållande till annans död (3 kap 7 §). Den som avlidit är ej skadeståndsberättigad och dennes anhöriga får ej överta kravet på ersättning om detta inte fastställts innan brottsoffret avled.²⁶ Däremot är försök till mord och dråp ersättningsgrundande brott. De klassas inte som brott mot den personliga friheten utan som ofredande då de leder till kroppsskador och är angrepp på den skadelidandes fysiska integritet.²⁷

I NJA 1993s138 aktualiserades frågan om *mordförsök* på en 17 månader gammal pojke. Pojkens pappa kastade ut honom från ett fönster på tredje våningen med fara för pojkens liv. Skadorna, som kunde blivit betydligt mer omfattande, bestod i skrapsår, blåmärken och lindrig gångrubbning. På grund av pojkens unga ålder ansåg *tingsrätten* det vara svårt för honom att bevisa de olika ideella skador han förorsakats och därför satte tingsrätten beviskravet lågt. Tingsrätten tilldömde pojken 20 000 kr i skadestånd för sveda och värk och psykiskt lidande, utan att precisera ersättningsposterna. *Hovrätten* däremot resonerade att ett barn som endast är 17 månader inte kan uppleva den kränkning som krävs enligt 1 kap 3 § SkL. De var tveksamma till att kränkningen av pojkens människovärde kunde ses som en förutsebar skadeföljd av pappans handlande. Han tilldömdes endast 1 000 kr i ersättning för sveda och värk. *HD* konstaterade först att försök till mord är ett brott som utan tvekan faller in under de ersättningsberättigande brotten i 1 kap 3 § SkL. Även om den skadelidande i detta fallet var en liten pojke kan han ändå känna känslor som obehag, skräck eller ångest. *HD* hänvisade också till Delbetänkandet om ersättning för kränkning genom brott där man framhöll att handlingar som riktar sig mot grupper som är särskilt försvarslösa, t ex barn, bör påverka allvaret i kränkningen. Kommittén poängterade att även de yngsta barnen kan uppleva lidande vid allvarliga brott. ”Det gäller särskilt om övergreppet har varit förenat med smärta eller obehag för barnet och i all synnerhet när det kan sägas ha kränkt barnet i dess instinkt att värna det egna livet och den egna hälsan.” Kommittén underströk vidare att ersättning alltid bör utgå då brottet inbegriper våld eller betvingande.²⁸ *HD* ansåg i detta fallet att pojken känt av det lidande som 1 kap 3 § SkL har som syfte att ersätta och kränkingsersättningen sattes till det yrkade beloppet på 19 000 kr.

²⁵ SOU 1992:84, s 16 och 103

²⁶ SOU 1992:84, s 100 ff

²⁷ SOU 1992:84, s 105

²⁸ SOU 1992:84, s 236

Ofredande är även, som jag nämnt ovan vid genomgången av ersättningsgrundande brott enligt förarbetena, *misshandel*. Ett rättsfall som belyser detta är **NJA 1990s186** och det kommer jag att redogöra för under psykiska besvär i kapitlet om sveda och värk, kap 4.3.2.1. Vad som däremot inte omnämns i uppräkningsen av brott i förarbetena är vållande till kroppsskada eller sjukdom eller framkallande av fara för annan. Kommittén om ideell skada har redogjort för två hovrättsfall där kränkingsersättning utbetalats vid oaktsamhetsbrott.²⁹ Jag kommer här redogöra för två HD-fall från 1997.

I **NJA 1997s315** fick HD ta ställning just till kränkingsersättning för ett *oaktsamhetsbrott*, nämligen *grovt vållande till kroppsskada*, *grovt rattfylleri* och *grov smitning*. I fallet blev målsäganden påkörd bakifrån av en alkoholpåverkad bilist som sedan smet från olycksplatsen. Målsäganden blev till följd av olyckan 80-100%:igt invalidiserad. *Tingsrätten* ansåg att det var frågan om en kränkning enligt 1 kap 3 § SkL och utdömde ett skadestånd om 125 000 kr. *Hovrätten* ansåg däremot att det var tveksamt om detta oaktsamhetsbrott kunde grunda ersättning enligt 1 kap 3 § och ansåg att det borde ske en lagändring innan ersättning utdöms i denna typen av fall. HD frågade först också om detta oaktsamhetsbrott var ett sådant brott som kan ligga till grund för kränkingsersättningen. HD konstaterade att 1 kap 3 §:s lydelse, som hänvisar till skadeståndslagens regler om personskador, inte hindrar ersättning vid oaktsamhetsbrott. I 2 kap 1 § SkL, en av de paragrafer som reglerar personskador, står nämligen att personskador ska ersättas av de som genom uppsåt eller vårdslöshet vållar dem, om ej annat följer av lag. HD påpekade dock att i förarbetenas uppräkningsen över ersättningsgrundande brott, som i och för sig ej gör anspråk på att vara komplett, finns endast uppsåtsbrott medtagna. Kommittén om ideell skada har framhållit att vad som ska vara avgörande är om brottet ”angriper ett sådant intresse som bestämmelsen avser att skydda”, inte hur det rent straffrättsligt bedöms.³⁰ Kränkningen som ersättningen har som syfte att ersätta i detta fallet, som är att klassa som *annat ofredande*, är den mot den skadelidandes fysiska integritet och människovärde som leder till kroppsskador men som inte kränker personens frihet. HD menar att det ligger ”i sakens natur” att en gärning som innebär en kränkning av en persons människovärde bör bestå i ett uppsåtligt brott. Vissa oaktsamhetsbrott kan ha begåtts på gränsen till uppsåt och dessa kan då enligt HD innebära samma kränkning för den skadelidandes integritet som ett uppsåtligt brott. HD ansåg att den brottsliga gärningen i detta fallet var ägnad att kränka den skadelidandes människovärde. Därför kan den ligga till grund för kränkingsersättning enligt 1 kap 3 § SkL. Brottsoffermyndighetens praxis vad gäller

²⁹ SOU 1992:84, s 364, fallen är Göta hovrätt, dom 1990-06-26, DB 412, i vilket grovt vållande till kroppsskada kunde grunda ersättning enligt 1 kap 3 § SkL, och Svea hovrätt, dom 1990-12-11, DB 168 där hovrätten utdömde ideellt skadestånd om både sveda och värk och lidande för framkallande av fara för annan, där en man utsatts för livsfara av annan.

³⁰ SOU 1992:84, s 227 och 265

ersättningens storlek vid mordförsök ligger 1997 på 100 000 kr. Detta fall handlade inte om uppsåtligt mordförsök utan om ett oaktsamt vållande till kroppsskada och därför satte HD ersättningen till 90 000 kr.

Även **NJA 1997s572** handlade om kränkingsersättning för ett *oaktsamhetsbrott*, nämligen *grov vårdslöshet i trafik och vållande till kroppsskador*. Fallet rörde en man som accelererade sin bil rakt mot en polisbil som hade ställt upp sig på vägen för att stoppa mannens framfart. Mannen körde på den öppna dörren till polisbilen, vilket bland annat fick till följd att den ena polisen klämdes mellan dörren och bilen. Här hänvisade HD till ovan dom, och fasthöll att även detta fallet är ett av de fallen där en oaktsam gärning som ligger när ett uppsåtligt handlande kan grunda ersättning för kränkning. HD nämnde att ovan dom endast innebär att kränkingsersättning ska utgå vid oaktsamhetsbrott i undantagsfall. I detta fallet hade skadevållaren genom sin körning gjort ett medvetet risktagande som kunnat kosta poliserna deras liv och att det därför låg nära ett uppsåtligt brott. Skadevållarens körning innebar en kränkning av polisens människovärde då han bland annat kände dödsskräck under olyckan. Polisen fick 60 000 kr i kränkingsersättning.

Sexualbrotten är en kategori brott som ofta innebär allvarlig kränkning av den skadelidandes integritet. I **NJA 1997s514** tog HD ställning till kränkingsersättning vid *våldtäkt av barn*. I fallet hade en nioårig flicka våldtagits ett antal gånger av sin styvpappa. Våldtäkterna bedömdes som grova. Vad gällde ersättningens storlek konstaterade HD att det inte finns samma schabloner för kränkingsersättningen som det finns för de övriga posterna i ideellt skadestånd, där man bland annat kan utgå från sjuktid och invaliditetsgrad. HD hänvisade till förarbetena till skadeståndslagen där det uttalades att man skönmässigt får uppskatta graden av personligt lidande och ”lägga förhärskande etiska och sociala värderingar till grund”.³¹ HD konstaterade att det trots avsaknad av objektiva mått har utbildats vissa schabloner för ersättningen. I förarbetena påpekas också att det är domstolarnas uppgift att tidsanpassa skadestånden.³² HD påpekade att vårt samhälles förhärskande etiska och sociala värderingar fördömer sexualbrott mot barn och att det är att klassas som en grov kränkning av ett barns personliga integritet. I detta fallet skapade HD en slags schablon för grövre sexualbrott mot barn och satte den allmänna nivån för skadestånd i dessa fallen till 100 000 kr. Kränkningen i detta fall ansågs dock ha varit grövre än vad den allmänna nivån har som syfte att ersätta, bland annat då flickan blivit våldtagen av en familjemedlem, och man utdömde ett skadestånd på 180 000 kr, varav 150 000 kr avsåg att ersätta kränkningen. Kommittén om ideell skada har påpekat att det är en särskilt allvarligt kränkning just när barn utnyttjas av en förälder eller en anhörig. Vidare påpekade kommittén att domstolarna ska ta hänsyn till de psykiska besvär övergreppet har

³¹ Prop 1972:5, s 569 ff

³² Prop 1972:5, s 572

orsakat den skadelidande.³³ I detta fallet tog HD bland annat upp det faktum att den skadelidande i framtiden kan få svårt att knyta normala kontakter med folk, både vad gäller socialt umgänge och sexuellt umgänge.

Vad gäller storleken på beloppet som betalas ut som kränkingsersättning ansåg Kommittén om ideell skada år 1992 att de borde höjas vad gäller sexualbrotten och andra grova våldsbrott. De lämnade över själva bedömningen till de rättstillämpande myndigheterna och jag anser att höjningen kommittén förespråkade har fått genomslag i praxis. Kommittén föreslog vidare att det skulle utbildas schablonbelopp för olika brott och även här anser jag att Högsta domstolen följt kommitténs råd. Dels hänvisar jag till ovan rättsfall när jag drar mina slutsatser, men det finns andra rättsfall som också ger denna indikationen, t ex har HD i **NJA 1997s723** och **NJA 1997s767** uttalat sig om kränkingsersättningen för *rånbrott*. HD uttalade i NJA 1997s723 att de utarbetat schablonbelopp för ett antal brott, men att de i detta fallet hade att ta ställning till ersättning för rån, då något schablonbelopp för det inte fanns. Kommittén förespråkade även en förändring i skadeståndslagen som ännu inte skett. Förslaget innebär bland annat att 1 kap 3 § SkL ska utformas som en ansvarsregel och flyttas till 2 kap. Förslaget lyder:

2 kap 3 § SkL

Den som kränker annan genom brott mot dennes person, frihet, frid eller ära skall ersätta det lidande som kränkningen medför.

Brotten som paragrafen har för avsikt att täcka är dock desamma. Lidande i paragrafen syftar till en allvarlig kränkning av en människas personliga integritet.³⁴

4.2 Personskada enligt 5 kap 1 § SkL

Ett krav för att man ska kunna tillerkännas skadestånd enligt 5 kap 1 § SkL är att man tillfogats personskada. Det är således väsentligt att utreda vad som klassas som personskada. Jag kommer i detta avsnitt endast att gå igenom begreppet i generella ordalag. När jag behandlar de olika ideella posterna nedan kommer jag redogöra mer exakt för vilka typer av skador som ersätts inom respektive post. Först vill jag bara konstatera att det ideella skadestånd som betalas ut till offer som ersättning för att de lidit personskada bara är aktuellt när det gäller sveda och värk, lyte eller annat men samt olägenheter i övrigt. Kränkingsersättningen i 1 kap 3 § SkL har som syfte att ersätta kränkning av den personliga integriteten och inte personskador. Kränkingsersättningen kompenserar vidare olika typer av reaktioner på brottet som rädsla, oro och obehag som inte är tillräckligt

³³ SOU 1992:84, s 135

³⁴ SOU 1992:84, s 265 ff, för en mer ingående genomgång av förslaget hänvisar jag till utredningen

allvarliga för att omfattas av begreppet personskada och ersättas enligt 5 kap 1 § 3 p SkL.³⁵ Det bör dock framhållas att ersättning för kränkning kan utgå även i de fall där personskada föreligger. En skadelidande kan få ersättning både för personskadan och för kränkningen brottet innebar.³⁶

”Med personskada förstås i svensk rätt den fysiska eller psykiska defekt hos den skadelidande som utgör en direkt följd av skadehandlingen.”³⁷ Innan skadeståndslagen fanns reglerades skadeståndet i 1864 års Strafflag. Där använde man inte begreppet personskada utan ”kroppsskada”. Begreppen har i praxis dock använts för att beskriva samma typ av skador.³⁸ I propositionen till skadeståndslagen år 1972 ansåg man inte att det var nödvändigt att definiera ordet personskada i lagtexten, då det i princip blivit definierat genom domstolarnas rättstillämpning. De ansåg vidare att det inte hittills orsakat några problem att inte ha en uttrycklig definition.³⁹ Enligt vad som har framkommit i förarbetena räknas som *fysiska skador* direkta skador på kroppen, som t ex sår, benbrott, medvetlöshet, inre blödningar, och andra skador som orsakats av t ex förgiftning eller strålning. Fysisk smärta klassas också som personskada. Vad gäller den *psykiska skadan* kan denna bestå i psykisk chock, orsakad av bland annat obehagliga upplevelser, posttraumatiska neuroser, lidande eller obehag som är en följd av den fysiska skadan eller annan skada som inte har ett direkt samband med fysisk skada. Detta kan vara psykiskt lidande t ex då man utsatts för ärekränkning. En psykisk skada kan även framkallas av t ex ett frihetsberövande. Vad gäller den psykiska skadan krävs att den är medicinskt påvisbar. Detta kravet har man ställt upp för att kunna dra en gräns mellan ”normala” känsloreaktioner i samband med att man blivit utsatt för ett brott och ”sjukliga” reaktioner. De normala reaktionerna kan vara rädsla, sorg och oro och dessa kan ersättas, som jag nämnt ovan, enligt 1 kap 3 § SkL. Som jag redan påpekat behöver de psykiska besvären inte ha något samband med eventuella fysiska skador.⁴⁰ Detta klargjordes i NJA 1971s78 som jag redogör för i kap 4.3.2.1. Det finns heller inga krav på sjukskrivning.⁴¹ Skillnaden mellan fysisk och psykisk personskada är således, förutom att symptomen givetvis är olika, att det för den psykiska skadan krävs medicinsk bevisning medan detta kravet inte gäller för den fysiska skadan.⁴² Under kapitlet om sveda och värk, kap 4.3, kommer jag att redogöra mer om psykisk skada och belysa det med ett par rättsfall.

³⁵ SOU 1992:84, s 219 och SOU 1995:33, s 61 f

³⁶ Hellner, 1995, s 404

³⁷ Prop 1975:12, s 20

³⁸ Nordensson, Bengtsson, Strömbäck, 1976, s 60

³⁹ Prop 1972:5, s 576

⁴⁰ SOU 1995:33, s 130

⁴¹ SOU 1995:33, s 61 och 129, Prop 1975:12, s 17 ff, SOU 1973:51, s 36, SOU 1964:31, s 80, SOU 1963:33, s 31

⁴² SOU 1995:33, s 130

I SOU 1995:33, Ersättning för ideell skada vid personskada, har ett förslag framlagts om hur 5 kap 1 § 3 p skulle kunna ändras för att tydligare klargöra vad som ska ersättas. Förslaget lyder:

5 kap 1 § 3 p SkL

3. fysiskt och psykiskt lidande av övergående natur (sveda och värk) eller av bestående art (lyte eller annat stadigvarande men) samt särskilda olägenheter till följd av skadan.

Syftet med detta förslaget är att det tydligare ska framgå att det är både fysiska och psykiska skador som ska kunna ersättas som ideella skador.⁴³

Det har dock ännu ej skett någon förändring i skadeståndslagen.

Kommittén om ideell skada har vidare föreslagit i sitt slutbetänkande att man i 5 kap 2 § SkL ska införa att anhöriga eller särskilt närstående till någon som har dödats genom skadeståndsgrundande handling ska ha rätt till skadestånd för personskada om de drabbats av psykiska besvär orsakade av dödsfallet.⁴⁴ Detta är för närvarande ej uttryckt i lagen, men det har utvecklats möjligheter till detta via praxis. Denna fråga kommer jag ingående behandla i kap 6.

4.3 Sveda och värk

4.3.1 Kort historik

Ersättning för *sveda och värk*, 5 kap 1 § 3 p SkL, omfattar fysiskt och psykiskt lidande och obehag under den akuta sjukdomstiden.⁴⁵ Redan i 1734 års lag kunde brottsoffer få ersättning för sveda och värk. Detta gällde då man blivit utsatt för misshandel. Förslag om denna typen av ersättning hade varit uppe för diskussion redan år 1665. Ersättning för sveda och värk följde med till en förordning år 1861 och sedan till 1864 års strafflag, 6 kap 2 §, där brottslingen skulle betala ersättning vid mord, dråp och annan misshandel. Enligt denna paragraf kunde den som skadats på en brottslig gärning riktad mot honom, eller genom obrottsligt vållande (detta kom in via praxis), få ersättning.⁴⁶ Anledningen till att skadestandsreglerna var placerade i en strafflag var enligt Strahl att strafflagen var en del av den allmänna lag som först blev färdig när man under 1800-talet reformerade lagstiftningen.⁴⁷ När brottsbalken trädde ikraft år 1965 försvann skadestandsreglerna från den straffrättsliga lagstiftningen och skadeståndskommittén fick i uppdrag att arbeta fram ett förslag till en skadeståndslag. Skadestandsersättningen kom då att hamna i en civilrättslig

⁴³ SOU 1995:33, s 437 f

⁴⁴ SOU 1995:33, s 377

⁴⁵ Strömbäck Erland i KARNOV 97/98, s 1106

⁴⁶ SOU 1995:33, s 63-64 och SOU 1973:51, s 35

⁴⁷ Strahl Ivar, Förberedande utredning angående lagstiftning på skadestandsrättens område, Stockholm 1950, s 9

lag.⁴⁸ När skadeståndslagen således trädde ikraft år 1972 infogades paragrafen om ersättning för sveda och värk, i princip i oförändrad lydelse. Den nuvarande lydelsen fick 5 kap 1 § SkL genom ändringar av skadeståndslagen 1975.⁴⁹ Detta behandlar jag under rubriken olägenheter i övrigt, kap 4.5.

4.3.2 Vad ersätts och hur beräknas ersättningen?

Hellner har kallat skadeståndet för sveda och värk som ett slags ”plåster på såret” för den skadelidande.⁵⁰ Det sveda och värk ersättningen bland annat ska täcka är, som jag nämnt ovan, fysiska och psykiska besvär som orsakats av skadan. Dessa kan bland annat bestå i sömnsvårigheter, ångestattacker, depressioner, sexuella problem och oro för framtiden. Skulle behandling som den skadelidande tvingas genomgå på grund av skadan orsaka ovan nämnda problem ersätts också de. Det bör även en gång framhållas att ovan ersättningsgilla poster ersätts under den akuta skadeperioden.⁵¹

De belopp som betalas ut som ersättning för sveda och värk är oftast standardiserade. Utbetalningen sker först efter den akuta sjukdomstiden för att man ska kunna få en överblick över skadornas omfattning. Ersättning för att underlätta den skadelidandes tillvaro under den akuta sjukdomstiden faller ofta in under sveda och värk ersättningen. Detta visar bland annat att gränsen mellan den ideella ersättningen och den ekonomiska kompensationen är svår att dra.⁵² Roos påpekar att den skadelidande får göra som han behagar med ersättningen och att man definitivt inte kan se den som en påföljd för skadevållaren.⁵³ Storleken på ersättningen är beroende av en mängd olika faktorer, bland annat skadans omfattning, vårdtidens längd och behandlingen. HD har i **NJA 1992s740 I** tagit avstånd från att den brottsliga gärningens beskaffenhet ska spela någon roll i bedömningen av ersättningens storlek. I SOU 1995:33 ansåg Kommittén att detta var en korrekt bedömning, då de inte ansåg sig behöva komma med några nya förslag på denna punkten.⁵⁴ Det kan tilläggas att kränkingsersättningen, 1 kap 3 § SkL, däremot till viss mån faktiskt tar hänsyn till brottets beskaffenhet. Kränkningen för brottsoffret blir oftast större desto mer uppsåt som skadevållaren hade.⁵⁵ Kommittén om ideell skada påpekade vidare att den skadades kön, yrke eller samhällsställning är olika saker som inte bör tas hänsyn till när man bestämmer skadeståndets storlek. Dessa faktorer är oftast inte relaterbara till skadans omfattning. Däremot vad gäller andra faktorer som till exempel den skadelidandes känslighet kan man tänka sig att det påverkar skadans omfattning. Problemet blir

⁴⁸ Prop 1975:12, s 57

⁴⁹ SOU 1995:33, s 63-64

⁵⁰ Hellner, 1985, s 294

⁵¹ SOU 1995:33, s 80 ff

⁵² Prop 1975:12, s 23-24

⁵³ Roos, 1990, s 155

⁵⁴ SOU 1995:33, s 339

⁵⁵ SOU 1995:33, s 321 och Hellner, 1995, s 395

givetvis att göra en objektiv bedömning av detta. Utredningen konstaterade vidare att vårdtidens längd, vårdform och skadans art även i framtiden bör bestämma storleken på ersättningen. Detta för att det ska vara så objektivt konstaterbart som möjligt.⁵⁶ Enligt Trafikskadenämndens praxis, som domstolarna oftast följer, tas ingen hänsyn till att olika skadelidande kan ha olika grad av känslighet. Inte heller tas det någon hänsyn till kön, ålder eller yrke.⁵⁷

4.3.2.1 Psykiska besvär

Psykiska besvär är lite mer komplicerade att ersätta än fysiska besvär. I SOU 1995:33 konstaterades att Trafikskadenämndens praxis är mer naturligt inriktad på fysiska skador, då det är den vanligaste skadeformen vid trafikskador. Det framhölls vidare att ersättning för psykiska besvär är något som har kommit i ljuset nu på senare år. Att skapa en egen ersättningstabell för just psykiska skador föreslogs dock inte. En del skador består nämligen av både psykiska och fysiska besvär.⁵⁸ Kommittén konstaterade att benämningen sveda och värk inte är det mest lämpliga uttrycket att använda vid psykiska besvär. Fördelarna är dock att begreppet dels är inarbetat och dels att det används i många andra länder, med samma betydelse som i Sverige. I utredningen föreslogs däremot att det skulle framgå i lagtexten att ersättningen för sveda och värk inte bara omfattar fysiska skador utan också psykiska skador.⁵⁹ Detta har ännu inte blivit genomfört. I ett PM i utredningen uttalar sig överläkare Tom Lundin från Karolinska sjukhuset i Stockholm om psykiska skador till följd av traumatiska händelser. Han pekar på att den akuta sjukperioden, d v s den som ersätts som sveda och värk, bör omfatta den tid då den skadelidande har en nedsatt arbetsförmåga eller den period då den skadelidande inte kan delta i sitt normala sociala liv. Detta gör att den tid som finns i tabellerna för beräkningen av skadeståndet bör utvidgas för att passa in på psykiska skador. Läkaren påpekade också att den skadelidande inte behöver erhålla sjukhusvård för att skadan ska klassas som psykisk funktionsnedsättning. Han definierar svår psykisk skada som akut stressyndrom eller övergående posttraumatisk stressyndrom. Anpassningsstörningar klassas som medelsvår skada.⁶⁰

NJA 1971s78 var det första fallet i Sverige där en skadelidande fick ersättning för *psykisk skada*, där den psykiska skadan inte hade något samband med den fysiska skadan.⁶¹ I fallet körde en man bil med sina föräldrar som passagerare. De krockade med en annan bil på gata vållande från den andra chaufförens sida. Mannen kastades ut ur bilen och fick bröstkorgen sammanpressad och handen stukad. Hans föräldrar avled. Han förlorade inte medvetandet utan såg in i den kraschade bilen där hans

⁵⁶ SOU 1995:33, s 340-341

⁵⁷ SOU 1995:33, s 83

⁵⁸ SOU 1995:33, s 341

⁵⁹ SOU 1995:33, s 345

⁶⁰ SOU 1995:33, s 535

⁶¹ SOU 1995:33, s 341

föräldrar satt orörliga. HD utdömde skadestånd till honom för den depression han drabbades av efter olyckan, som gav till resultat att han blev arbetsoförmögen. Depressionen ansågs av HD stå i sådant samband med olyckan att den skulle ersättas. Detta oberoende av vilken grad föräldrarnas död medverkat till depressionen. Den psykiska skadan ersattes således inom posten för sveda och värk. Jag kommer att återkomma till detta fall i samband med skadeståndsersättning till anhöriga, kap 6.3.

I NJA 1990s186 aktualiserades frågan om ersättning för *psykiska besvär*. En kvinnlig polisaspirant blev attackerad av en kvinnlig narkoman efter ett omhändertagande. Den gripna blev aggressiv när hon kommit in i polisbilen och bet polisaspiranten i handen, med ett blödande sår som följd, och klöste henne i ansiktet, nacken och på överarmen. De fysiska skadorna efter attacken bestod av rivsår, smärta och svullnad. Det som orsakade störst skada är dock det att den gripna efter våldet mot polisaspiranten så att hon själv, hennes pojkvän och hennes pappa var HIV-smittade. Effekten av detta uttalande blev att polisaspiranten blev djupt oroad och kände rädsla för att ha blivit smittad. Det finns en viss risk för att HIV-virus kan överföras på nämnda sätt. Brottet mot henne påverkade vidare hennes personliga och yrkesmässiga tillvaro i den mån att folk började behandla henne annorlunda. Vissa betraktade henne som HIV-smittad. Polisaspiranten yrkade, i anslutning med åtalet för våld mot tjänsteman, ersättning för sveda och värk med 3 000 kr och för psykiskt lidande med 7 000 kr. Skadeståndsyrkandet bestreds. 500 kr vitsordades dock som skäligt för sveda och värk, med motiveringen att någon blodkontakt inte skett och att det inte förelåg adekvat kausalitet mellan bettet och klösningarna och polisaspirantens skador.

Tingsrätten dömde den tilltalade för våld mot tjänsteman. I skadeståndsdelen anförde man att den fysiska skadan var värd en ersättning på 500 kronor. Vad gällde det psykiska lidandet ansåg man att ersättningen inte kunde sättas högre än 2 000 kr p g a att polisen hade fått reda på att den tilltalade hade HIV-testat sig och att detta test varit negativt. I *hovrätten* utvecklade polisen sitt yrkande så att de 3 000 kr skulle omfatta ersättning för sveda och värk bestående i både det fysiska och psykiska lidandet och de 7 000 kr skulle ersätta det psykiska lidandet tiden fram till rättegången. Detta bifölls av hovrätten.

Brottskadenämnden avlade ett yttrande till HD i samband med detta fall, där de redogjorde för sin praxis på nämnda område. De ansåg att om det finns medicinska effekter av skadan, ska det psykiska lidandet klassificeras som personskada, och då ersättas inom posten för sveda och värk. Blir den skadelidande sjukskriven av besvären skall ersättningen beräknas som vanligt efter Trafikskadenämndens tabeller. Sker ingen sjukskrivning ska man beräkna ersättningen utifrån bland annat skadornas styrka och varaktighet. Ersättningen för det psykiska lidande som inte är att klassas som personskada är istället att hänföra till kränkingsersättningen. De påpekade att de ofta betalar ut ersättning för sveda och värk vid sidan av

ersättning för kränkning. I detta fall ansåg nämnden att polisaspirantens skador utan tvekan var att hänföra till personskada och skulle således betala ut hela beloppet, 10 000 kr, som ersättning för sveda och värk. Man ansåg med andra ord att en uppdelning av skadeståndet i lidande och sveda och värk inte var befogad. Det skulle inte vara omöjligt att dela upp skadeståndet men här i detta fallet ansågs själva personskadan vara den dominerande. Brottskadenämnden föreslog för HD att följa HovR:ns dom.

HD konstaterade att det fysiska lidandet bestod av smärta och obehag efter bittet och klösningarna och varade i några veckor. Det psykiska lidandet bestod av oron för att ha blivit HIV-smittad. Ingen sjukskrivning hade följt överfallet men polisen hade gått i psykoterapi efter remiss från läkare. *HD* fastställde att oron för smitta, som varit av allvarlig art, och den psykiska press polisen varit under räckte för det skulle klassas som psykiskt lidande och ersättas som sveda och värk. *HD* bedömde att den akuta sjukdomstiden för det psykiska lidandet varade i åtminstone sex månader. Detta på grund att polisaspiranten inte kunde få ett säkert besked om hon var smittad innan dess. Således ansåg *HD* att ovan var att hänföra till personskada och att den psykoterapeutiska behandlingen utgjorde medicinskt bevis på detta. *HD* konstaterade vidare att polisaspiranten lidit skada av den kränkande behandling hon fått utstå från sin sociala omgivning. *HD* ansåg att denna var en förutsebar skadeföljd av gärningen. *HD* konstaterade, liksom Brottskadenämnden gjorde, att det är fullt möjligt att utdöma ersättning för sveda och värk, 5 kap 1 § 3 p SkL, vid sidan av ersättning för lidandet genom kränkningen, 1 kap 3 § SkL. Själva kränkningen bestod av uttalandet om HIV-smitta, men *HD* ansåg att detta skett i så nära samband med misshandeln att det inte mötte några problem att hänföra kränkningen till misshandelsbrottet. *HD* utdömde 10 000 kr i skadestånd för ideell skada. Ingen uppdelning gjordes vad gällde psykisk skada i form av personskada eller i form av kränkning.

Jag anser att både Brottskadenämndens yttrande och *HD*:s domskäl är tydliga vad gäller att särskilja de olika typerna av psykiskt lidande. Själva terminologin är dock olycklig då den skapar onödiga gränsdragningsproblem. Underrätterna har inte, anser jag, på ett klagande sätt fått fram skillnaden. AP-nämnden har i sin praxis försökt undvika detta problem genom att kalla psykiskt lidande som ersätts inom sveda och värk posten för ”psykiskt men” eller ”psykiska störningstillstånd av övergående natur”.⁶² Både Brottskadenämndens yttrande och *HD*:s uttalande pekar entydigt på att det för ersättning för psykisk skada inom gränsen för 5 kap 1 § 3 p SkL krävs medicinsk bevisning som kan peka på en personskada. I detta fallet behövdes inte sjukskrivning utan läkar- och psykoterapeutisk behandling räckte för att styrka personskadan. Jag kan inte annat än att undra varför *HD* gjorde en så pass ordentlig genomgång av skillnaden mellan psykiskt lidande som ersättning för personskada eller

⁶² Nordenson Ulf K, Ersättning för ideell skada vid misshandel-orsaksfrågor mm, JT 1990-91 s 93

psykiskt lidande som ersättning för kränkning när de sen ändå ersatte allt som ideell skada, utan att dela upp skadeståndet. Speciellt i ett fall där målsäganden uttryckligen begärt ersättning för sveda och värk med 3 000 kr och för kränkningen med 7 000 kr. I Brottskadenämndens (nuvarande Brottsoffermyndigheten) och Ansvarsförsäkringens personskadenämnds praxis är det brukligt att dela upp skadeståndet så att sveda och värk ersätts för sig och kränkningen ersätts för sig.⁶³

4.4 Lyte eller annat stadigvarande men

4.4.1 Kort historik

Denna ersättningspost ska kompensera den skadelidande för det bestående lidande eller obehag han eller hon utsatts för. Redan i de svenska medeltida landskapslagarna fanns en ansats till denna typ av ersättning. Den kallades lytesbot och den ersatte misshandelsoffer för lyte eller annat stadigvarande men, vid sidan av de böter brottslingen skulle betala. Ersättningens storlek baserades på hur stor skadan var och man hade särskilda tabeller som bestämde ersättningen beroende på vilket kroppsorgan som skadats. Funktionen av denna tidiga skadeståndersättning, Sveriges första prov på en självständig skadeståndersättning, var delvis densamma som idag, nämligen att ersätta offret för det lidande han utsätts för p g a vanbildande ärr eller liknande. När 1734 års lag trädde ikraft skedde ingen förändring vad gäller ersättningen för lyte och annat stadigvarande men. Lytesboten kvarstod vid misshandelsbrott, men nu spelade gärningsmannens skuld en roll vad gällde ersättningens storlek. Det hade den inte gjort innan. I en förordning år 1861 stadgades en rätt till ersättning för lyte och men vid mord, dråp och misshandel. Denna rätten togs in i 1864 års Strafflag, 6 kap 2 §, och gällde vid alla typer av brott och via praxis gällde den även obrottsligt vållande. Reglerna följde sedan med till 1972 års skadeståndslag.⁶⁴ Både ersättning för sveda och värk och ersättning för lyte eller annat stadigvarande men har sålunda följts åt sedan 1861 års förordning till dagens skadeståndslag.

4.4.2 Vad ersätts och hur bestäms ersättningen?

Lyte eller annat stadigvarande men ersätts först när ett bestående invaliditetstillstånd inträtt, efter den akuta sjukperioden.⁶⁵ *Lyte* är det underordnade begreppet och ersätter olika kroppsskador, ofta synliga för omgivningen.⁶⁶ Det kan också vara ersättning för den förändrade livsföring

⁶³ SOU 1992:84, s 100

⁶⁴ SOU 1995:33, s 62 ff

⁶⁵ Pettersson Ola, *Olägenheter i övrigt*, SvJT 1983 s 82

⁶⁶ Lech Halvar, *Skadeersättning för personskada*, Stockholm 1973, s174

man tvingas till p g a skadorna.⁶⁷ Kroppsskadorna kan bestå i ärr, vanställt utseende, förlust av kroppsdelar mm.⁶⁸ *Menersättningen* kan vara en fortsättning av sveda och värk för den skadelidande och omfattar allt lidande och obehag som har blivit bestående.⁶⁹ Även skador som leder till att den skadelidande får svårare att leva ett normalt liv ersätts. Skadorna kan bestå av förlust eller nedsättning av sinnesfunktioner som syn, hörsel, lukt eller smak, rörelsehinder, talsvårigheter, förlorade chanser att få barn, potensproblem mm. Ersättningen kan förhöjas av att den skadelidande känner oro för att skadorna ska förvärras. Förlust av möjligheterna till ett fritidsliv ersätts också, om denna inte hade någon ekonomisk betydelse för den skadelidande.⁷⁰ Minskade chanser att känna njutning över sin fritid, åka på semesterresor eller bara att få ägna sig åt en hobby ersätts också som lyte eller men.⁷¹ Vad gäller ersättning för lyte och men där skadorna är psykiska anser Tom Lundin, överläkare, att dessa oftast består i ”psykiatriska resttillstånd”, d v s partiell psykisk invaliditet. Andra psykiska tillstånd som han också nämner är ”generaliserat ångestsyndrom, panikångestsyndrom, somatiseringssyndrom och olika förstämningssyndrom (inklusive egentlig depression).”⁷²

Ersättningen för lyte eller annat stadigvarande men betalas ut som ett engångsbelopp och beräknas efter Trafikskadenämndens tabeller som bygger på den medicinska invaliditetsgraden.⁷³ Den medicinska invaliditetsgraden bestäms i procent, där full förlust av t ex hörsel bedöms som 100 % invaliditet.⁷⁴ Ersättningen ska täcka lidandet för den skadelidande under resten av dennes livstid. Detta innebär att den skadelidandes ålder spelar in i beräkningen av skadeståndets storlek. Trafikskadenämndens tabeller innehåller en beräkning för olika typer av skador och olika ålderskategorier. Man tar här ingen hänsyn till om den skadelidande lider en ekonomisk förlust eller inte vid bedömningen av ersättningens storlek, utan utgår helt från den medicinska invaliditeten. Vissa skador lämpar sig dock inte för att bedömas utifrån tabeller och då görs en individuell prövning, t ex vid smärttillstånd.⁷⁵ Även om den skadelidande erhåller ersättning från privata liv-, sjuk- eller olycksfallsförsäkringar för samma skador skall detta inte påverka skadeståndets storlek.⁷⁶

Förslaget i SOU 1995:33 går ut på att införa en ny invalidiseringstabell från år 1991 som beräkningsgrund för menersättningen. Man vill dock fortfarande använda graden av medicinsk invaliditet och den

⁶⁷ Hellner, 1995, s 398

⁶⁸ SOU 1995:33, s 87 och Roos, 1990, s 157

⁶⁹ Lech, 1973, s 174

⁷⁰ SOU 1995:33, s 87

⁷¹ SOU 1995:33, s 102

⁷² SOU 1995:33, s 536

⁷³ Roos, 1990, s 157

⁷⁴ Hellner, 1995, s 398

⁷⁵ Roos, 1990, s 157 f och Ekstedt, 1977, s 207

⁷⁶ Ekstedt, 1977, s 271

skadeslidandes ålder som grund. Den nya tabellen omfattar bland annat fler skadetyper. Den har även ett annat beräkningssätt vad gäller procentgraden av invaliditeten. Är en person 100 % invalid, betyder det enligt de nya tabellerna att den skadelidande har förlorat all fysisk och psykisk funktionsförmåga, inte som innan t ex endast synen.⁷⁷ De nya tabellerna har använts på alla skador som inträffat från och med 1996-07-01.⁷⁸ Vad gäller lytesersättningen fastställs denna utifrån andra tabeller och Kommittén föreslår ingen ändring.⁷⁹

4.5 Olägenheter i övrigt

År 1975 ändrades skadeståndslagen så att ersättning för ideell skada flyttades från 5 kap 2 § till 5 kap 1 §. Man lade också till ytterligare en post, nämligen *olägenheter i övrigt*. Denna post skulle ta över viss del av invaliditetsersättningen som nu således kom att få en ideell karaktär. Syftet med posten olägenheter i övrigt var att utvidga den ideella ersättningen, så att besvär som t ex ökad uttröttnings, som kan leda till att man inte kan arbeta lika mycket som innan skadan, sämre möjligheter till övertidsarbete och allmänt fördyrande levnadskostnader, också skulle kompenseras.⁸⁰ Fördyrande levnadskostnader kan bestå i att den skadelidande behöver hjälp med transporter, har ett behov av speciella kläder, skor, peruk eller löständer. Dessa kostnaderna ersätts dock bara som olägenheter i övrigt, d v s ideellt skadestånd, om de inte är av större omfattning, då de istället ersätts som ekonomiska kostnader.⁸¹ Posten för olägenheter kom således att täcka skador som var av både ekonomisk och ideell karaktär. Denna konstruktionen uppförde man bland annat för att undvika dubbelkompensation, d v s att den skadelidande eventuellt skulle få ersättning för samma skadeföljd dels som ekonomisk skada i form av inkomstförlust och dels som menersättning. Pettersson kallar ersättningen för en "extra belöning eller sporre" till den skadelidande som trots invaliditet eller andra besvär förvärvsarbetar, och det ofta med en ekonomisk förlust jämfört med innan skadan.⁸² Den skadelidandes ansträngning att arbeta minskar i sig den förlust han gör och det är själva ansträngningen som ska gottgöras.⁸³ Hellner påpekar att skadestånd bör sannolikt endast utgå då den skadelidande blivit invalidiserad till någon grad, även om detta inte uttryckligen står skrivet i lagen eller knappt i motiven.⁸⁴ Pettersson poängterar att skadeståndet inte utgår om den

⁷⁷ SOU 1995:33, s 346 ff

⁷⁸ Boethius Per, Personskador och pengar, Vänbok till Erland Strömbäck, Stockholm 1996, s 69

⁷⁹ SOU 1995:33, s 346 ff

⁸⁰ Prop 1975:12, s 109-110

⁸¹ SOU 1995:33, s 101

⁸² Pettersson, SvJT 1983 s 86 ff, citatet s 88

⁸³ SOU 1995:33, s 101

⁸⁴ Hellner, 1995, s 400 f

skadelidande inte återgår till förvärvsarbete och att även om invaliditetsgraden är hög ska den ersättas så länge förvärvsarbetet upprätthålls, detta trots att det i förarbetena talas om lägre invaliditetsgrader.⁸⁵ Skadestånd för olägenheter i övrigt utgår främst när skadorna blivit bestående och ersättningen betalas oftast ut som ett engångsbelopp.⁸⁶ Skulle den skadelidande vara ett barn är skadornas omfattning ofta först överblickbara när barnet vuxit upp och först då kan man fastställa ersättningen.⁸⁷

Om den skadelidande förlorar sina möjligheter att utöva sina fritidssysselsättningar ersätts detta som ideellt skadestånd, närmare bestämt som lyte eller men. När fritidssysselsättningen däremot haft en ekonomisk betydelse för den skadelidande skall detta ersättas inom ramen för olägenheter i övrigt. Detta gäller dock bara om inkomsten från sysselsättningen inte hade direkt betydelse för den skadelidandes försörjning. Hade den det ersätts den inom ramen för inkomstförlust, alltså ekonomisk skada.⁸⁸ Andra sysslor som den skadelidande kan få anstränga sig extra mycket för p g a personskadan är hushållsarbete, arbete i trädgården, med bilen mm. Sysslorna kan t ex ta längre tid i anspråk eller leda till merkostnader. Det är för den anspänning som den skadelidande utsätts för genom att utföra sysslorna själv han ersätts.⁸⁹

När posten för olägenheter i övrigt infördes i skadeståndslagen var det relativt oklart i vilken form ersättningen skulle betalas ut. År 1988 utformade Trafikskadenämnden en modell för att beräkna ersättningen, den s k ABC-modellen. Denna modell kom att bilda en allmän branschpraxis. Man hade nu hittat ett sätt att ersätta både olägenheter i övrigt och kostnader. Modellen har sitt användningsområde då invaliditetsgraden uppgår till mer än 10 %, annars används mer schablonartade beräkningar. Modellen bygger på att man delar in posterna i A, beständiga kostnader till följd av skadan, B, anspänning i förvärvsarbetet och C, resterande skador av både ideell och ekonomisk art som inte ersätts under A eller B. Dessa kan bestå i t ex förlust av fritidsmöjligheter och andra problem i det privata livet. Anspänningen i arbetet är den huvudsakligaste delen av skadeståndet olägenheter i övrigt och den har delats upp i fyra olika nivåer. Beräkningen går till så att man räknar ut ett årligt belopp som sedan kapitaliseras med hjälp av tabeller, där man använder sig av den skadelidandes ålder.⁹⁰ Trots att ABC-modellen underlättat bedömningen och gjort olägenhetsposten mer likartad anser kommittén om ideell skada ändå inte att den är helt tillfredsställande. De föreslår att man höjer ersättningen för lyte och men med de schablonartade standardbelopp som vanligen betalas ut för olägenheter i övrigt där invaliditetsgraden uppgår till och med 15 %. Man

⁸⁵ Pettersson, 1983, s 93

⁸⁶ SOU 1995:33, s 102 f

⁸⁷ Roos, 1990, s 159

⁸⁸ Prop 1975:12, s 147-149

⁸⁹ SOU 1995:33, s 102

⁹⁰ SOU 1995:33, s 103 ff och Hellner, 1995, s 401 f och Boethius, 1996, s 71

bör, enligt kommittén, även införa en ny post istället för olägenheter i övrigt som ska kallas *särskilda olägenheter* och denna ska ersätta de särskilda olägenheter som en skadelidande har som går utöver schablonersättningen. Överstiger invaliditetsgraden 15 % bör ersättningen beräknas individuellt i varje fall och denna ersättning ska också falla in under särskilda olägenheter, vid sidan av den schablonersättning som betalas ut som lyte eller men.⁹¹

⁹¹ SOU 1995:33, s355 ff och Boethius, s 71

5 Teorier för att begränsa skadeståndets räckvidd

5.1 Inledning

I kapitlet ovan har jag redogjort för ideellt skadestånd rent allmänt. Jag har inte preciserat vilka grupper som kan erhålla ideellt skadestånd, utan bara fasthållit att den som lidit skada kan få ersättning. En viktig aspekt på skadeståndet är var gränsen går för vem som är berättigad till skadestånd, i vilka fall är man berättigad till skadestånd och vid vilka skador. Givetvis finns det gränser för de olika ideella skadeståndsposterna som kommit till uttryck både i lagtexten och via rättillämpningen och dessa har jag till viss del redogjort för under respektive kapitel. Jag har ännu inte berört problematiken om anhöriga till brottsoffer som yrkar skadestånd av skadevållaren. I detta kapitel tänker jag kort redogöra för olika teorier som finns inom skadeståndsrätten för att begränsa skadeståndets räckvidd. Jag kommer här att på ett mer övergripande teoretiskt plan beröra gränsdragningsproblematiken. Att på något sätt begränsa skadeståndet är en nödvändighet annars skulle en oändlig mängd handlingar kunna leda till skadeståndsansvar för en oändlig mängd följder. Jag vill kort kommentera att det givetvis först av allt krävs att förutsättningarna för skadestånd är uppfyllda. Ett av dessa kraven är att någon vållar en skada för att skadestånd ska bli aktuellt. Vållandebegreppet avser, precis som i 2 kap 1 § SkL, både uppsåtligt och culpöst handlande. De teorier jag går igenom i detta kapitel är sedan viktiga att ha som underlag när jag i nästa kapitel kommer att komma in på ersättningen till anhöriga till brottsoffer.

5.2 Adekvansprincipen

Adekvansläran är en oskriven princip, d v s icke lagfäst, inom skadeståndsrätten som har fått utstå mycket kritik. Kritiken har på senare år bland annat framförts av Håkan Andersson, vars teori jag kommer att presentera i kap 5.4. Adekvansläran har sitt ursprung i den tyske filosofen von Kries tankar för ca 100 år sedan.⁹² Lech påpekar att alla skadliga effekter som kan ledas tillbaka till ett ansvarsgrundande beteende orimligtvis kan vara skadeståndsgrundande.⁹³ Därför är man i behov av en avgränsningsteori och det är som en sådan adekvansläran fungerar. Man

⁹² Agell Anders, Adekvans eller skyddsändamål. Om rättsvetenskaplig metod och skadeståndsrättslig regelbildning, JT 1994-95 s 805

⁹³ Lech, 1973, s 28 f

måste dra en gräns för vad som kan ligga till grund för ett skadeståndsanspråk. Lech poängterar att det inte räcker med ett logiskt orsakssammanhang mellan en persons handlande och den skadliga effekt som uppkommit. Adekvansläran förespråkar att det måste föreligga adekvat kausalitet mellan de båda. Denna kausaliteten är en oskriven grundsats inom skadeståndsrätten.⁹⁴ Vad innebär då begreppet adekvat kausalitet? Lech påpekar att det inte finns någon klar formel för vad det är.⁹⁵ Även Agell framhåller att läran är oklar.⁹⁶ Hellner, som även han anser att det är ett oklart begrepp, definierar adekvat kausalitet som att ”man förutsätter för skadeståndsskyldighet att skadan har orsakats inte bara enligt naturens och samhällets beskaffenhet utan också genom ett händelseförlopp som var någorlunda normalt och förutsebart.”⁹⁷ Agell påpekar att man tidigare pratade om att en skadlig effekt av en handling ska ha varit beräknelig, men att man numera mer talar om att skadan ska ha legat ”i farans riktning”.⁹⁸ Själva adekvansen syftar till en ökning av sannolikheten för att skadan ska inträffa.⁹⁹ Hellner framhåller att en skada som legat i farans riktning ofta anses vara ersättningsgill trots att den varit en osannolik följd av vållandet.¹⁰⁰

I de fall där skador som uppstår till följd av en persons vållande är helt slumpmässiga och oberäkneliga utgår ingen ersättning. Man kan visserligen säga att skadan vållats av personens handlande, men inte på ett adekvat sätt, utan på ett inadekvat sätt. Skador som således är en slumpmässig följd av ett vållande tvingas den skadelidande själv stå för, precis som han tvingas till om det skulle ha varit en olyckshändelse.¹⁰¹ Adekvansläran kan således ses som en slags riskfördelninglära. Man drar en gräns någonstans för var skadeståndsansvaret ska dras och blir det inte fråga om skadestånd vid ett vållande är det således skadevållaren som ska skyddas och tvärtom.¹⁰² När man fastställer ett skadeståndsansvar för en person som vållat en skada räcker det att handlingen varit en bidragande orsak till skadan. Den behöver inte ensamt ha vållat skadan.¹⁰³ Kommittén om ideell skada pekar på att man vid adekvansbedömningen ibland brukar kräva att skadan inte får vara en konsekvens som ligger alltför långt borta från den skadevållande handlingen. Både praxis och doktrin har här enligt kommittén varit otydlig och inte lyckats klargöra hur avlägsen en skada får vara från den skadevållande handlingen för att ersättas. Kommittén påpekar att ”med någon överdrift kan det sägas att adekvansläran förekommer i lika många former som det finns uttydare av den.”¹⁰⁴ När domstolarna bedömer

⁹⁴ Lech, 1973, s 29

⁹⁵ Lech, 1973, s 29

⁹⁶ Agell, 1994-95, s 801

⁹⁷ Hellner, 1985, s 162

⁹⁸ Agell, 1994-95, s 805

⁹⁹ Hellner, 1995, s 162

¹⁰⁰ Hellner, 1995, s 204

¹⁰¹ Hellner, 1985, s 165

¹⁰² Andersson, Skyddsändamål och adekvans, Uppsala 1993, s 92 f

¹⁰³ Hellner, 1995, s 197 f

¹⁰⁴ SOU 1995:33, s 378 ff, citatet s 382

om det förekommit adekvat kausalitet i ett visst fall ska man se tillbaka till vad som hänt och göra en objektiv bedömning. Man bör ta in experter om det krävs, se på alla sakförhållanden i fallet och ta hjälp av de allmänna erfarenhetssatser som kan underlätta bedömningen.¹⁰⁵ Andersson påpekar att i svensk rätt utgår man vid bedömningen från en ”särskilt insiktsfull person”.¹⁰⁶ Man utgår således inte från den kunskap skadevållaren hade vid vållandetillfället utan all kunskap om orsakssambandet man totalt sett kan få kunskap om.¹⁰⁷

Andersson anser att adekvansläran är en otillräcklig lära om skadeståndsansvarets avgränsning och att den ”döljer de utslagsgivande rättsliga värderingarna bakom en fasad av kausalitets- och sannolikhetsuttryck”.¹⁰⁸ Vidare anser han att det i princip är omöjligt att dra en gräns mellan de skador som bedöms som en adekvat följd av den skadevållande handlingen och de som bedöms som en inadekvat följd. Vad som ifrågasätts med adekvansläran är om ett så stort och komplicerat område som gränsdragningen för skadeståndsansvaret verkligen kan avgöras med hjälp av en ”för alla fall giltig enhetsformel”.¹⁰⁹

Ett begrepp som ofta används vid beskrivandet av de skador som kan drabba någon utan samband med fysiska skador är psykisk chock. Detta kan t ex drabba en anhörig till ett brottsoffer när denne bevittnar hur en person dödar eller allvarligt skadar en nära anhörig, eller vid underrättelsen om detta.¹¹⁰ I plenumfallet NJA1993s41 I och II tog HD ställning till denna typ av anhörigersättning. Innan detta fallet ansåg Hellner att adekvansläran satte stopp för ersättning till anhöriga som genom underrättelsen om en nära anhörigs dödsfall p g a brott drabbades av psykisk chock.¹¹¹ När det gäller just chockskadorna anser Andersson att adekvansläran inte kan dra en klar gräns mellan vilka chockskador som kan grunda ersättning och vilka som inte kan det.¹¹² Jag nämner endast anhörigersättningen här i all korthet. Jag återkommer i nästa kapitel om adekvanslärans betydelse för denna typ av ersättning och kommer då också redogöra för 1993 års rättsfall.

¹⁰⁵ Lech, 1973, s 32

¹⁰⁶ Andersson, 1993, s 101

¹⁰⁷ Hellner, 1995, s 204

¹⁰⁸ Andersson, Prolegomena – introduktion till en skyddsändamålslära, JT 1994-95 s 392 ff, citat s 394

¹⁰⁹ Andersson, 1993, s 107 och citat s 121

¹¹⁰ SOU 1995:33, s 378 f

¹¹¹ Hellner Jan, Vad är psykisk chock?, Vänbok till Erland Strömbäck, Stockholm 1996, s 184

¹¹² Andersson Håkan, Trepartsrelationer i skadeståndsrätten, Uppsala 1997, s 254

5.3 Normskyddsläran

Detta är ytterligare en lära som har till syfte att avgränsa skadeståndets räckvidd. Synonymt med normskyddsläran används ibland begrepp som det skyddade intresset, skyddsnormen eller skyddsintresset.¹¹³ Bengtsson påpekar att i vissa fall är det omöjligt att använda adekvansläran som avgränsningslära och därför har normskyddsläran växt fram, som ersättare eller komplement till adekvansläran, och denna lära har liksom adekvansläran sitt ursprung i Tyskland.¹¹⁴ Normskyddsläran går ut på att se om skadan som vållats är en sådan som omfattas av en handlingsnorms skyddsintresse. Genom att se till skyddsintresset har rättspolitiska överväganden fått en synlig roll vid bestämmandet av ansvarets gräns.¹¹⁵ Kleineman är en av förespråkarna för normskyddsläran och ser den som betydelsefull när det gäller att sätta en gräns för skadeståndsansvaret både vad gäller person- sak- och rena förmögenhetsskador.¹¹⁶

Normskyddsläran fick, enligt bland andra Hellner, sitt genombrott i Sverige genom JustR Nordensons skiljaktiga motivering i **NJA 1976s458**.¹¹⁷ Fallet handlar i korthet om att en nioårig pojke hade en omgjord cykelpump, där han satt en kork istället för munstycket. Denna pump lånade han sedan ut till en sexårig pojke. När sexåringen lekte med pumpen fastnade korken och han bad då en annan nioårig pojke om hjälp. Korken flög då ut och träffade sexåringen i ögat som skadades svårt. Sexåringen yrkade skadestånd av den nioåriga pojken som ägde pumpen och av dennes pappa. Alla instanser lämnade yrkandet utan bifall. Majoriteten i *HD* ansåg att varken pojken eller pappans beteende var att anses som vårdslöst och därför ogillades skadeståndstalan mot dem. Nordensons skiljaktighet gällde motiveringen. Han konstaterade att nioåringens överlämnande av pumpen till sexåringen var oaktsamt. Han gick vidare in på en adekvansbedömning och konstaterade att det faktum att korken träffade sexåringen i ögat inte var en osannolik följd av nioåringens överlämnande av pumpen. Trots att adekvat kausalitet konstaterades biföll ej Nordenson talan. Han ansåg nämligen att följden låg utanför de risker som skulle kunna ligga nioåringen till last för det vållande som konstaterats.

Kommittén om ideell skada har påpekat att det troligtvis inte finns någon lagregel vare sig inom civilrätten eller straffrätten i Sverige vars syfte är att skydda anhöriga till brottsoffer från att drabbas av psykiska besvär när den anhörige drabbas av ett brott. Däremot kan detta intresse föras in inom skyddsintresset via lagstiftaren eller rättstillämparen med hänvisning till

¹¹³ Kleineman Jan, De offentliga rättssubjektens skadeståndsansvar – offentligrättslig reglering med privaträttslig metod, JT 1991-92 s 82

¹¹⁴ Bengtsson, SvJT 1994 s 194

¹¹⁵ Andersson, 1993, s 153

¹¹⁶ Kleineman, JT 1991-92 s 82

¹¹⁷ Hellner, 1995, s 212

rättspolitiska skäl. Kommittén tog NJA 1993s41 I och II som ett exempel på detta.¹¹⁸ Jag kommer att redogöra för detta fall nedan. Vad gäller person- och sakskador ser även Hellner normskyddsläran som ett komplement till adekvansläran och att man bör avgöra om skadan omfattas av det skyddade intresset innan man gör en bedömning om det föreligger adekvat kausalitet mellan handlingen och skada. De flesta person- och sakskador ligger inom det skyddade intresset. Han menar dock att när det handlar om psykiskt lidande och psykisk chock är det varierande och han anser det vara tveksamt om anhörigersättningen bedöms enligt adekvansprincipen eller normskyddsläran.¹¹⁹

5.4 Skyddsändamålsläran

Skyddsändamålsläran har framförts av Håkan Andersson, som i sin avhandling *Skyddsändamål och adekvans* från 1993 presenterade den som ett verktyg för att lösa frågor om var gränsen för skadeståndsansvaret ska gå. Hans avsikt var att göra detta på ett mer heltäckande sätt än vad adekvansläran kan erbjuda. Han kritiserar adekvanslärans inriktning på sannolikhet och förutsebarhet och har i sin egen teori istället för avsikt att skapa ett arbetsprogram som kan lösa problemet och samtidigt synliggöra de olika värderingarna som ligger till grund för lösningarna. Syftet med ett arbetsprogram är att det visar att det inte finns en enda teori som kan täcka allt eller ett enda syfte med en regel som kan svara för vilka skador som ska ersättas.¹²⁰ Andersson påpekar att det finns olika inriktningar på det som jag ovan kallade normskyddsläran och man kan säga att han i sin avhandling presenterar en enhetlig teori som bygger vidare på de resonemang som ligger till grund för de olika läroerna om skyddade intressen.¹²¹ Andersson tar upp diskussionen om vilka normer det är vars ändamål man ska fastställa och som sedan ska ligga till grund för ett skadeståndsansvar. Han redogör för olika synsätt, bland annat att det är den konkreta handlingsregeln som är referensnormen. Han hänvisar även till förarbetena till skadeståndslagen där man talar om lagfästa eller oskrivna handlingsnormer. Dessa resonemang representerar det tankesätt som finns inom normskyddsläran. Andersson kritiserar detta sökandet efter *en* referensnorm. Han anser att det inte endast finns en referensnorm utan en massa olika referenser och sammanfattar det så här: ”det är summan av alla de värderingar och ändamål som uppbär skadeståndsrätten som är referens”.¹²² Andersson påpekar att man först måste ta ställning till ”ansvarsgrunden”, d v s en person måste hållas ansvarig för sin handling,

¹¹⁸ SOU 1995:33, s 383

¹¹⁹ Hellner, 1995, s 212

¹²⁰ Andersson, JT 1994-95 s 394 ff

¹²¹ Andersson, 1993, s 160

¹²² Andersson, 1993, s 243 ff, citat s 250

innan man med hjälp av skyddsändamålsläran kan avgöra ”ansvarsgränsen”.¹²³

De rättsliga värderingarna som ska avgöra om sambandet mellan en orsak och en följd är tillräckligt för att ersättning ska utgå enligt skyddsändamålsläran kallar Andersson för normativt samband. Detta ställs mot adekvanslärans orsaksanalyserande. Det normativa sambandet går ut på att öppet värdera och ta ställning till det man vet om situationen.¹²⁴ Han kallar metoden en slags ”riskområdesavgränsning” där man delar upp omständigheterna i ett skadeståndsfall dels på skadevållarens sida, *skadevållandeperspektivet*, och dels på den skadelidandes sida, *skadelidandeperspektivet*. Man kan på detta sätt sedan fördela riskerna mellan parterna. Det är dock ingen vågskål där endast det som talar för eller emot en part vägs in utan alla sakomständigheter på respektive sida sorteras.¹²⁵ Denna möjlighet att se till skyddsändamålen på båda parter sida är en utveckling från normskyddsläran, där man endast ser till förhållandet mellan överträdelse av en handlingsnorm på skadevållarsidan och skadan.¹²⁶

Andersson talar om ett inre samband som på skadevållarsidan ska binda ihop den ansvarsgrundande handlingen och följden av denna. ”Grundtanken inom skadevållarperspektivet är att tillskrivandet av skadeföljder är avhängigt värderingen av faroläget som skapats genom den ansvarsgrundande handlingen.” Har skadevållaren skapat ett faroläge, ett läge där alla relevanta omständigheter kring vållarhandlingen räknas in, som leder till att vissa skador verkligen inträffar blir han skadeståndsskyldig. Det krävs dock som Andersson uttrycker det en viss ”tyngd” i sambandet mellan det skapade faroläget och den efterföljande skadan. Det är bara de skador som ligger inom farozonen som blir skadeståndsgrundande om de inträffar, inte sådana som ligger utanför denna zon, men som kanske ändå kan sägas vara en följd av handlingen.¹²⁷ Bengtsson har påpekat att Anderssons resonemang om faroläget på skadevållarsidan inte skiljer sig så mycket från adekvanslärans inställning till att en skada ska ha legat i farans riktning för att vara ersättningsbar.¹²⁸ Andersson konstaterar själv i sin avhandling vissa likheter mellan skyddsändamålslärans skadevållarperspektiv och adekvansläran. Han menar att adekvansläran inte fyller någon självständig funktion bredvid skyddsändamålsläran och menar därför att man bör sluta använda sig av adekvansläran vid bestämmandet av skadeståndsansvarets gräns.¹²⁹

¹²³ Andersson, JT 1994-95 s 399 f

¹²⁴ Andersson, 1993, s 163 f

¹²⁵ Andersson, JT 1994-95 s 405

¹²⁶ Agell, JT 1994-95 s 801

¹²⁷ Andersson, 1993, s 352 ff,

¹²⁸ Bengtsson, SvJT 1994 s 198

¹²⁹ Andersson, 1993, s 360 ff

De omständigheter som blir aktuella på den skadelidandes sida är inte avhängigt den handlingsnorm som skadevällaren överträtt. Andersson föreslår att man i ett konkret skadeståndsfall först gör en prövning utifrån alla faktorer på skadevällarsidan. Skulle man därigenom ej få klarhet i bedömningen övergår man till de faktorer som är att hänföra till skadelidandeperspektivet. Här kan man komma fram till att det är den skadelidande som bör bära risken och således själv får stå för skadan. Skyddsändamålet inom skadelidandesidan är ”det ändamålsenliga ersättandet, dvs gränsen för vilka skadeföljder som bör omfattas av det skadeståndsrättsliga skyddet”.¹³⁰ Andersson framhåller att just denna betoning även på faktorer som är på den skadelidandes sida gör att bedömningen blir mer heltäckande och inte som den blivit om man använt sig av adekvansläran, där man endast ser till kausaliteten mellan skadevällarens handling och följden därav. De olika omständigheterna på skadelidandesidan har delats in i fyra olika grupper.

Den första gruppen omfattar subjektiva omständigheter som t ex att den skadelidande gjort olika val i samband med skadetillfället. Andersson pekar på två huvudfall inom denna gruppen. Det första är att den skadelidande otillåtet befinner sig vid farokällan och det andra är att den skadelidande inte vidtar åtgärder efter skadan för att minska omfattningarna av denna.¹³¹ *Den andra gruppen* består av mer objektiva omständigheter som inte är knutna till själva skadeögonblicket. Det handlar inte om den skadelidandes egna valmöjligheter, utan om faktorer som t ex att den skadelidande är mer känslig, både vad gäller på det ekonomiska, fysiska och psykiska planet. Trots huvudregeln inom skadeståndsrätten, att skadevällaren får ta den skadelidande som han är, anser Andersson att man bör kunna begära en miniminivå av motståndskraft hos den skadelidande. Huvudregeln gäller även vid psykiska skador, men har här ifrågasatts. Bevisvärigheterna är betydligt större på detta område. Andersson anser att det räcker att visa att den skadevällande handlingen utlöste den psykiska reaktionen. Miniminivån av motståndskraft uttrycker Andersson så här: ”alltför lättretade anlag får bäras av den skadelidande såsom hans eget öde”. Han menar att reaktioner som vrede, sorg och andra liknande reaktioner på brott bör falla inom var och ens egna riskområde. Han anser vidare att man inte kan använda sig av adekvansläran för att dra gränser för skadeståndsansvaret vad gäller frågor som dessa.¹³² *Den tredje gruppen* hänför sig till bland annat de fall när anhöriga till brottsoffer lidit indirekt skada till följd av brottet mot deras anhörige. Det är med andra ord skador hos någon annan än den som direkt skadats. Andersson konstaterar att det här oftast inte utgår skadestånd, men då relationen mellan den direkt skadelidande och den indirekt skadelidande är nära kan ersättning utgå. Det är just denna närhet som gör en avgränsning av skadeståndsansvaret möjlig. Då Andersson anser att närheten på skadelidandesidan är

¹³⁰ Andersson, 1993, s 452 ff, citat s 455

¹³¹ Andersson, 1993, s 466 ff

¹³² Andersson, 1993, s 490 ff, citat s 501

gränsdragningskriteriumet fungerar inte adekvansläran eller normskyddsläran som avgränsningsteorier vad gäller anhörigersättning. De teorierna har som sagts innan ingen motsvarighet till skadelidandeperspektivet.¹³³ *Den fjärde gruppen* som är att hänföra till skadelidandesidan rör olika rättsliga regleringar, som t ex att den skadelidande har en försäkring, som kan komma att påverka skadeståndsbedömningen.¹³⁴

¹³³ Andersson, 1993, s 549 ff

¹³⁴ Andersson, 1993, s 573 ff

6 Ideellt skadestånd till anhöriga till brottsoffer

6.1 Inledning

Tidigare i uppsatsen har jag gått igenom vad ideellt skadestånd är för något. I detta kapitlet ska jag utforska vilka möjligheter anhöriga till brottsoffer har att kräva ideellt skadestånd. Att en människa råkar ut för ett brott är något som inte bara påverkar den som direkt drabbas. Familj, anhöriga och vänner till brottsoffret påverkas också i allra högsta grad. I de grymma fallen där våldet mot en person slutar med döden har brottslingens gärning inte bara tagit en persons liv utan också inkräktat på och förändrat många andras liv. I förarbetena till skadeståndslagen, Prop 1975:12, står att utläsa, vid redogörelsen över dåvarande förhållanden, att det inte fanns något stöd för att tillerkänna anhöriga till brottsoffer icke-ekonomiskt skadestånd, d v s ideellt skadestånd, för t ex det psykiska lidande de gått igenom när deras nära anhörige dödats.¹³⁵ I Prop 1972:5 ansågs det önskvärt att lagstifta om var gränsen skulle gå för vilka personer som kunde erhålla skadestånd, men frågan ansågs komplicerad och var inte utredd, så man lämnade det tillsvidare på de rättstillämpande myndigheterna att ta ställning till dessa frågor.¹³⁶ Det har hänt en hel del på området sedan dess. Inga lagändringar vad gäller anhörigersättning har kommit till stånd på området ännu, men de rättstillämpande myndigheterna har drivit fram frågan och möjligheterna för anhöriga till brottsoffer att få ideellt skadestånd har ökat. Ett slutbetänkande av Kommittén om ideell skada, SOU 1995:33, har framlagts och detta innehåller en omfattande genomgång av dittillsvarande praxis på området och förslag om hur man i framtiden ska lösa frågan om ideell ersättning till anhöriga till brottsoffer.

En huvudregel i svensk skadeståndsrätt är att tredjemansskador inte ersätts. Hellner menar att det faktum att tredjemansskador inte ersätts inte är en följd av adekvansläran utan att det ska ses som en oberoende regel. Han menar dock att man skulle kunna se det som en konsekvens av normskyddsläran, där tredje man inte anses falla inom det skyddade intresset.¹³⁷ Tredjemansskador kan definieras som att någon indirekt lider skada av att någon annan direkt lidit person- eller sakskada. Vad som vanligtvis brukar klassas som tredjemansskada är ren förmögenhetsskada, d v s att tredje man drabbas av en förmögenhetsskada, således inte ideell skada.¹³⁸ Det har dock varit omtvistat om även personskador som drabbar

¹³⁵ Prop 1975:12, s 21

¹³⁶ Prop 1972:5, s 159 f

¹³⁷ Hellner, 1996, s 181

¹³⁸ Andersson, 1997, s 18 ff

någon person eller annan persons person- eller sakskada ska klassas som tredjemansskada. Enligt Kommittén om ideell skada är tredjemanskonstruktionen inte en lämplig avgränsningsmetod vad gäller anhängersättning.¹³⁹ Hellner ansåg i SvJT 1969s340 att det inte var lämpligt att bedöma anhängersättning, dvs ersättning till anhöriga som drabbas av psykisk chock vid åsynen eller underrättelsen av att deras nära anhörige skadats svårt, som tredjemansskada, utan förespråkade en bedömning där man såg på den anhöriges skada som en slags personskada.¹⁴⁰ Detta står han fast vid och har fått stöd för i NJA 1993s41 I och II, som jag redogör för nedan.¹⁴¹ Conradi benämnde chockskadorna som en ”med icke-fysiska medel åstadkommen, direkt skada på den drabbades psyke”.¹⁴² Andersson har kallat det för ”oegentliga tredjemansskador” just för att de skiljer sig från det som vanligtvis kallas tredjemansskador.¹⁴³ Ett undantag från huvudregeln att tredjemansskador inte ersätts är 5 kap 2 § SkL, där anhöriga till brottsoffer kan få ersättning för begravningskostnader mm.¹⁴⁴ Eftersom detta inte klassas som ett ideellt skadestånd, utan som en ekonomisk kompensation, kommer jag inte att gå in mer på det. Kommittén om ideell skada har föreslagit att man i 5 kap 2 § SkL ska infoga ett ideellt skadestånd till personer vars anhöriga avlidit till följd av en skadeståndsgrundande handling. Skadeståndet ska ersätta de psykiska besvär som den anhörige drabbats av till följd av dödsfallet.¹⁴⁵ Någon lagändring har som jag ovan nämnt ännu ej skett. Förslaget lyder:

5 kap 2 § SkL:

Har personskada lett till döden, utgår ersättning för

3. personskada som till följd av dödsfallet åsamkats någon som stod den avlidne särskilt nära.

Kommitténs förslag innebär att anhöriga till brottsoffer kan erhålla ersättning för personskador, alltså inte kränkingsersättning enligt 1 kap 3 § SkL, i de fall där deras nära anhörige avlidit till följd av ett uppsåtligt brott, ett oaktsamhetsbrott eller till följd av ett strikt ansvar som åvilar skadevällaren. Den personskada som Kommittén syftar på är psykisk skada. Dessa psykiska besvär ska bedömas enligt vad som gäller under de olika ideella skadeståndsposter som kan bli aktuella, kanske främst sveda och värk. Bland annat krävs medicinskt påvisbara besvär.¹⁴⁶

Vilka personer kan då anses tillhöra gruppen av anhöriga som kan komma ifråga för ideellt skadestånd? Detta är en gränsdragningsfråga som inte orsakat speciellt stora problem eller skiljaktigheter. Kommittén om ideell skada har diskuterat hur man lämpligast bör avskilja gruppen i lagtexten.

¹³⁹ SOU 1995:33, s 380 f

¹⁴⁰ Hellner, Ersättning till tredje man vid sak- och personskada, SvJT 1969 s 340

¹⁴¹ Hellner, 1996, s 181

¹⁴² Conradi Erland, Om adekvans – än en gång, SvJT 1984 s 189

¹⁴³ Andersson, 1997, s 249

¹⁴⁴ SOU 1995:33, s 380

¹⁴⁵ SOU 1995:33, s 377

¹⁴⁶ SOU 1995:33, s 442

Primärt anser Kommittén att det bör vara aktuellt att den avlidnes make, registrerade partner, sambo, barn och föräldrar har rätt till ideellt skadestånd om övriga rekvisit är uppfyllda. Vidare bör syskon som bor tillsammans kunna få ersättning. Inga krav på biologiskt släktskap bör föreligga och ersättning bör även kunna utgå om den avlidne och den nära anhörige inte bodde ihop om samhörighet i likhet med sammanboende kan konstateras. Lagregeln bör enligt Kommittén utformas som så att den som stått den avlidne särskilt nära kan ha rätt till skadestånd om övriga krav är uppfyllda. Den exakta bedömningen får ske i varje fall utifrån de där relevanta förhållandena. Kommittén påpekade också att deras förslag överensstämmer med den hållning som hittills funnits i rättspraxis.¹⁴⁷

Jag har nedan tänkt redogöra för utvecklingen på området för ideellt skadestånd till anhöriga och analysera denna utveckling utifrån de teorier som jag ovan presenterat om skadeståndets avgränsning. Min uppläggning i angripandet av detta problem är att först behandla skadestånd vid uppsåtligt dödande, sedan skadestånd där brottsoffret avlidit men inte p g a uppsåtligt dödande utan p g a ett oaktsamhetsbrott och till sist har jag tänkt behandla de fall där brottsoffret inte avlider utan får personskador till följd av den brottsliga gärningen.

6.2 Skadestånd vid uppsåtligt dödande

Ett fall som aktualiserade frågan om skadestånd till en anhörig som drabbats av *psykisk chock till följd av ett besked om att en nära anhörig, hennes mamma, uppsåtligen dödat* var **NJA 1979s620**. Kommittén om ideell skada påpekade att detta fallet var ett exempel på den restriktiva inställning praxis hade vad gällde anhörigersättning vid psykisk chock. De kommenterade vidare att det var just denna restriktiva praxis Kommittén hade att ta ställning till i sin utredning.¹⁴⁸ Fallet rörde visserligen inte ideellt skadestånd utan ekonomisk kompensation för förlorad arbetsförtjänst under den period som dottern var sjukskriven. Hon sjukskrevs p g a de psykiska besvär hon led av till följd av beskedet om att mamman blivit dödad av sin fästman. Hennes diagnos var psykiska besvär och reaktiv neuros. *Tingsrätten* tilldömde henne skadestånd med motiveringen att det förelåg adekvat kausalitet mellan chocken hon drabbades av och gärningsmannens handlande. *Hovrätten* ändrade tingsrättens dom med motiveringen att det tidigare endast utdömts skadestånd för psykisk chock i de fall där den av psykisk chock drabbade själv befann sig i en skräckfylld situation orsakad av gärningen.

Svenska försäkringsbolags riksförbund yttrade sig i fallet och varnade för problem med att dra en gräns för vilka skadelidande som ska vara

¹⁴⁷ SOU 1995:33, s 391 f

¹⁴⁸ SOU 1995:33, s 56

ersättningsberättigade. De pekade vidare på svårigheter med att avgöra huruvida det föreligger adekvat kausalitet mellan olika handlingar och skador och att det kan vara svårt att begränsa olika skadesituationer. *Sveriges advokatsamfundets styrelse* ansåg att de inte förelåg några principiella hinder för anhörigersättning om man kan konstatera adekvat kausalitet mellan den psykiska skadan och den brottsliga gärningen riktad mot en anhörig. Vad gäller kausaliteten ansåg de att det fanns ett tidsmässigt samband samt medicinskt samband, där de ansåg att dottern åtnjöt bevislättning på det grova brottet. För att ta ställning till huruvida kausaliteten var adekvat tog de upp faktorer som att gärningsmannen var mammans fästman. De gjorde sedan en slags rättspolitisk avvägning där de talade om att sänka adekvanskravet. De ifrågasatte om man inte skulle kunna anse en följd vara adekvat om den inte är helt oberäknelig, istället för att kräva att den ska vara beräknelig. Det är med andra ord en intresseavvägning mellan gärningsmannens intresse och den av psykisk chock drabbades intresse. *HD:s* dom är mycket kortfattad och ger inte mycket vägledning för denna typen av fall. De konstaterade bara kort att då dottern befann sig på annan ort berördes hon inte av den brottsliga gärningen på ett sådant direkt sätt som *HD* tycktes kräva. Hennes depression uppstod till följd av underrättelsen per telefon och det var inte tillräckligt för att gärningsmannen skulle anses skadeståndsskyldig för den. *HD* drog således gränsen för skadeståndsskyldigheten i detta fallet vid dotterns avstånd till brottsplatsen. Det var för stort avstånd mellan den skadevällande gärningen och följden av den, dotterns psykiska skada, för att följden skulle anses som en adekvat sådan. Jag drar här således slutsatsen att *HD* i sitt korta resonemang använt sig av adekvansläran. Andersson påpekar att resonemanget endast bygger på faktorer som är att hänföra till skadevällarsidan¹⁴⁹, vilket redan konstaterats att adekvansläran gör. Skadevällarperspektivet här behandlar kopplingen mellan dotterns skador och den skadevällande handlingen. Skulle man resonera utifrån Anderssons skadevällarperspektiv skulle man kunna säga att dotterns skador inte hamnade inom det faroläge som gärningsmannen skapade med sin handling, dvs dråpet av mamman. Använde man sig av Anderssons skyddsändamålslära skulle man dock inte stanna vid det utan fortsätta till skadelidandeperspektivet och se till de faktorer som är aktuella där. Där skulle man titta på närheten mellan dottern och mamman och kunna använda detta som ett avgränsningskriterium. *HD* har inte ens berört detta förhållande, annat än att kort konstatera att det rör sig om en dotter till den avlidna.

Rättsfallen **NJA 1993s41 I och II** avgjordes av *HD* i plenum och fallen kan sägas ha ändrat dittillsvarande praxis, inklusive ovanstående rättsfall, till en mindre restriktiv riktning. Dessa två fallen är av stor betydelse för ersättning till anhöriga till uppsåtligt dödade brottsoffer. I fallen tillerkändes de anhöriga ideellt skadestånd utan att de bevittnat de brottsliga gärningarna, såsom tycktes krävas i 1979 års fall.

¹⁴⁹ Andersson, 1993, s 555

NJA 1993s41 I rör *grov våldtäkt* och *mord* av en 17-årig flicka. Flickan dödades genom upprepade slag med en yxa mot hennes huvud och hennes kropp sänktes sedan ner i en vik. Gärningsmannen var en man som flickan tyckte mycket om och han hade varit hemma hos hennes familj en hel del. Familjen deltog i letandet efter flickan och det tog tio dagar innan hennes kropp återfanns. Familjen fick under denna period hjälp dels av mammans bror som är präst och dels av en överläkare, bland annat med krissamtal. Båda föräldrarna var sjukskrivna och systemen fick hjälp av en kurator i skolan. Alla tre gick i psykoterapeutisk behandling och visade tecken på reaktiv depression. De hade vidare matproblem, sömnbesvär, mardrömmar och mamman hade självmordstankar. Pappan, mamman och lillasystemen yrkade skadestånd på vardera 25 000 kr för psykiskt lidande.

Tingsrätten konstaterade först att svensk praxis inte tidigare tillerkänt anhöriga ersättning för psykisk chock då de inte själva varit på brottsplatsen. Sambandet mellan brottet och den psykiska chocken har inte ansetts vara tillräckligt nära och direkt för att ersättas. I detta fallet ansåg dock tingsrätten att sambandet var tillräckligt starkt mellan brottet och skadorna att de skulle ersättas. *Hovrätten* konstaterade att en tänkbar tolkning av NJA 1979s620 var att anhöriga till brottsoffer endast kan få skadestånd om de varit närvarande och bevittnat brottet. *Hovrätten* ansåg dock att detta skulle vara en alltför snäv avgränsning av skadeståndsmöjligheterna till anhöriga. De konstaterade att det faktiskt hör till ovanligheterna att anhöriga är närvarande vid t ex sexualbrott och att det inte ska bero på tillfälligheter om skadestånd ska utgå eller inte. Istället redovisade *hovrätten* ett antal punkter som ska vara uppfyllda för att anhöriga, som underrättats om brott begånget mot en nära anhörig och därav lidit psykisk skada, ska kunna få skadestånd. *Hovrätten* poängterade att det är möjligt att med denna metoden ändå upprätthålla kravet på adekvat kausalitet mellan brottet och den anhöriges psykiska skada. Den första faktorn att ta hänsyn till ska vara brottets grovhet, desto grövre brott mot den anhörige, desto större möjligheter att utdöma skadestånd. I detta fallet var brottet mot den 17-åriga flickan mycket grovt. Som en andra faktor ansåg *hovrätten* att det ska vara ett nära tidssamband mellan brottet och det tillfälle när den anhörige fick kännedom om det. Detta kravet är också uppfyllt här, då familjen fick reda på flickans försvinnande samma dag. Detta innefattar visserligen inget krav på närvaro vid brottsplatsen. Tredje faktorn är dock att det krävs en viss anknytning till just brottsplatsen, men det är inget krav på att den anhörige sett brottsoffret där. Flickans familj deltog i letandet efter henne på brottsplatsen, visserligen efter brottet begåtts, men det ansågs tillräckligt för att uppfylla detta kravet. Vidare ansåg *hovrätten* att man ska ta hänsyn till om gärningsmannen haft någon anknytning till brottsoffrets anhöriga. Likaså detta kravet ansågs uppfyllt i detta fallet då mannen kände familjen. *Hovrätten* konstaterade efter denna genomgång att familjens psykiska lidande varit en för gärningsmannen beräknelig följd av mordet på deras dotter och syster. *Hovrätten* biföll därmed skadeståndsyrkandena.

Ser man på hovrättens dom utifrån de avgränsningsteorier jag presenterat ser man att de utgått från adekvansläran. De gör en distinktion mellan NJA 1979s620, där skadestånd inte utdömdes med hänvisning till adekvansresonemang, och detta fallet på ett antal punkter. I detta fallet deltog familjen bland annat i letandet i området kring brottsplatsen. Således kan man säga att adekvansbedömningen utföll olika i de två fallen p g a att omständigheterna skiljde, men att den tillämpats både av HD i det tidigare fallet och av hovrätten i detta fallet. Jag skulle vilja säga att hovrätten faktisk också resonerade lite utifrån Anderssons skadelidandeperspektiv. De framhöll nämligen familjens nära förhållande till varandra, men eftersom detta förhållandet inte fick komma med i någon av de fyra avgörande punkterna kan man nog inte säga att detta var av speciellt stor vikt. Jag anser att hovrätten i detta fallet gjort ett beundransvärt försök att klargöra rättsläget vad gäller anhörigersättning och ge en modell för hur man ska avgöra sådana här fall. Kritiken mot deras ansats är dock att den verkar vara skraddarsydd för just omständigheterna i detta fallet och kanske inte så allmängiltig som kunde vara att föredra.

När fallet kom upp till HD beslöt HD att det skulle prövas av HD i dess helhet. *Brottskadenämnden* yttrade sig i frågan och konstaterade först att ingen ersättning tidigare utgått vid endast underrättelse om brott. De ansåg inte, som rättsläget var vid tidpunkten, att någon ersättning kunde utgå. De förespråkade dock en försiktig utvidgning av möjligheterna till skadestånd med bland annat argumentet att det annars skulle strida mot det allmänna rättsmedvetandet. De ansåg att en utvidgning kunde ske om klar vägledning fanns, och att kravet på förutsebarhet kunde upprätthållas. Hovrättens fyra punkter uppfyllde dessa krav enligt *Brottskadenämnden*. Till sist ansåg de att kravet på adekvat kausalitet var uppfyllt i detta fallet. *Advokatsamfundet* påpekade att på det rättspolitiska planet har samhället gått mot att visa mer omtanke om brottsoffer. De ansåg i detta fallet att ersättning skulle utgå. *Försäkringsförbundet* ansåg däremot inte att ersättning skulle utgå.

HD konstaterade först att ideellt skadestånd i form av kränkingsersättning till anhöriga inte var möjligt att utdöma. Familjen hade nämligen yrkat på skadestånd enligt 1 kap 3 § SkL. Kränkingsersättningen har som syfte att ersätta brottsoffret för den kränkning av dennes integritet som skett genom brott mot den personliga friheten, friden eller äran. HD fastslog i detta fallet att någon annan än den som är det direkta brottsoffret inte kan erhålla ersättning för kränkning. Kommittén om ideell skada har också i sitt slutbetänkande föreslagit en lösning som följer HD:s linje. Kommittén påpekade dock att när avsikten med brottet är att skada en nära anhörig till brottsoffret, kan detta klassas som psykisk misshandel av den anhörige, och då kan kränkingsersättning utgå även till den anhörige.¹⁵⁰ Det är dock inte aktuellt i detta fallet. HD konstaterade vidare att de psykisk besvären familjen drabbades av p g a brottet var medicinskt påvisbara och att klassas som personskada. Deras yrkande innefattade ersättning enligt 5 kap1 §

¹⁵⁰ SOU 1995:33, s 392

SkL. HD tog även ställning till tredjemanskonstruktionen vad gällde anhörigersättning. De konstaterade att huvudregeln att tredjemansskador inte ersätts kan användas som ett argument mot att döma ut skadestånd till en anhörig, men den gäller framförallt när tredje man drabbas av en förmögenhetsskada. HD ansåg att principen inte utgjorde något hinder mot att anhöriga tillerkänns skadestånd för personskador. HD resonerade kring adekvansläran och konstaterade att anhörigas psykiska besvär till följd av uppsåtligt dödande av en närstående inte skulle hamna utanför den följd som kan klassas som typisk och närliggande. Resonemanget i NJA 1979s620 var att det ej förelåg adekvat kausalitet mellan den brottsliga handlingen och den anhöriges psykiska besvär, men man skulle enligt HD kunna komma fram till denna slutsats även med normskyddsläran, d v s att den anhöriges besvär hamnade utanför det skyddsvärda intresset. I detta fallet ansåg dock HD att starka billighetsskäl talade för att skadestånd skulle utgå, oavsett om utfallet skulle bli annorlunda med tillämpning av adekvansläran och normskyddsläran. Detta gällde med andra ord trots att de anhöriga ej varit närvarande vid dödsfallet eller uppehållit sig på brottsplatsen och ska gälla även om viss tid förflutit mellan brottet och underrättelsen om det. HD lade sålunda ovan resonemang till grund för att förespråka en mindre restriktiv hållning vad gäller ersättning till anhöriga som lidit psykiska besvär än tidigare. Var den exakta gränsen för skadeståndsansvaret ska gå ville HD dock inte ta ställning till. En utvidgning av skadeståndet till att omfatta även fall vid t ex icke-uppsåtligt dödande eller där följden blir en allvarlig personskada och inte ett dödsfall ansåg HD vara lagstiftarens uppgift då de ansåg att det krävdes ingående överväganden av principiell och praktisk natur. HD ansåg att det inte krävdes någon ny lagstiftning för att kunna utdöma skadestånd i detta fallet där brottsoffret uppsåtligen blivit berövad livet. De tre familjemedlemmarna tilldömdes sålunda 25 000 kr vardera för sveda och värk.

Vad som först kan konstateras utifrån denna domen är att det ideella skadestånd som blir aktuellt för anhöriga till brottsoffer är 5 kap 1 § SkL, ersättning för sved och värk, och inte kränkingsersättning. Man har löst problemet på det viset att man ersätter de psykiska skador som anhöriga lider av som kan klassas som personskador. På det viset kommer man undan problematiken med tredjemansskador. Det ses således som en direkt personskada av psykisk natur. För att personskador av psykisk natur ska ersättas krävs medicinsk bevisning. En gräns för skadeståndet som sålunda kan konstateras är att de skador som inte klassas som personskador inte ersätts. Sådana känslor som sorg, saknad, kränkning och allmän förtvivlan av att man har förlorat en nära anhörig ersätts inte. Det blir därmed logiskt att ersättningen klassas som sveda och värk och inte som en kränkning, då kränkingsersättningen inte ersätter personskador utan integritetskränkningen som brottet medfört. Om denna konstruktionen är lämplig kan i och för sig ifrågasättas. Jag anser att konstruktionen med sveda och värk inte är den bästa när det gäller denna typ av skador. Bengtsson menar att ersättning för lidande enligt 1 kap 3 § SkL skulle vara

en mer naturlig lösning än att ersätta det som sveda och värk.¹⁵¹ Andersson menar att man i framtiden kanske inte ska ställa krav på att chockskadan måste klassas som en personskada för att vara ersättningsbar.¹⁵² Jag tycker inte att gränsdragningen vad gäller de psykiska skadorna hos de anhöriga ska vara att de måste klassas som personskador för att ersättas. Det känns som en konstlad konstruktion när man ser till de besvären som avses. I de flesta fall som jag i detta arbete redogjort för har det inte varit några tvivel eller bevissvårigheter när det gäller de psykiska skadorna. De har varit uppenbara. Jag tycker ändå inte att det ska vara ett krav att det psykiska lidandet ska behöva klassas som en personskada för att ersättas, däremot anser jag att ersättningsens storlek ska variera beroende bland annat på hur allvarliga de psykiska skadorna är.

HD ansåg i NJA 1979s620 att skadestånd inte skulle utgå med hänvisning till adekvansresonemang i det fallet. I NJA 1993s41 I frågade HD sig om det fanns skäl att upprätthålla ett sådant synsätt. De konstaterade i detta fallet, som jag nämnt ovan, att anhörigas psykiska besvär är en närstående skadeföljd. Frågan är då om HD ändrat innebörden av själva adekvansprincipen, d v s gett den en mer vidsträckt betydelse, i detta fallet eller om de har ansett att de starka billighetsskäl väger tyngre än adekvansprincipen. Hellner har tolkat HD:s dom som att ersättning till anhöriga för psykiska besvär faller inom adekvansgränsen.¹⁵³ Agell menar att adekvansresonemangen i detta sammanhanget inte alls kan motivera var ansvarsgränsen ska gå.¹⁵⁴ Jag anser att adekvansprincipen är otillräcklig för att avgöra gränsen för ansvar. Jag håller här med Andersson och Agell och anser att det inte blir ett logiskt gränsdragande. Det motiverar t ex inte varför inte icke-anhöriga som bevittnat ett brott inte ska få ersättning för sina skador till följd av bevittnandet. De starka billighetsskäl HD åberopat är inte precis det som bland annat Brottskadenämnden efterlyste när de ville ha klar vägledning för den fortsatta rättstillämpningen. Det blir en slags rättspolitisk övervägning men man vet inte riktigt vilka faktorer som ska vara avgörande. Kommittén om ideell skada anser att HD här utvidgat skadeståndsreglernas skyddsomfång till att även omfatta ersättning i detta fallet.¹⁵⁵ Detta blir således ett slags resonemang utifrån normskyddsläran. Jag anser att Andersson har en lämplig tolkning av detta fallet. Han menar att det avgörande var de faktorer som var att hänföra till skadelidandesidan. HD:s anförda billighetsskäl och den personliga koppling mellan brottsoffret och de anhöriga som led skada är att hänföra till skadelidandesidan.¹⁵⁶ HD tog inte ställning till hovrättens ansats att skapa en metod att använda sig av vid bedömandet av denna typ av frågor. Man kan säga att hovrättens krav på någon slags anknytning till brottsplatsen direkt motsades av HD,

¹⁵¹ Bengtsson, SvJT 1998 s 101

¹⁵² Andersson, Utveckling av ersättningen för chockskador. Nordiska Juristmötet i Stockholm 1996, s 557

¹⁵³ Hellner, JT 1995-96 s 94

¹⁵⁴ Agell, JT 1994-95 s 809

¹⁵⁵ SOU 1995:33, s 384

¹⁵⁶ Andersson, 1993, s 556

likaså kravet på tidssamband. Vad jag anser att man kan konstatera utifrån HD:s dom är att anhöriga, vare sig de bevittnade det uppsåtliga dödandet eller bara fått underrättelse om det, kan erhålla ideellt skadestånd i form av sveda och värk (eller lyte eller annat stadigvarande men om besvären blir permanenta) av gärningsmannen. Exakt hur bedömningen ska ske anser jag dock vara oklar, men man kan se att alla tre instansers resonemang leder till att man vill att familjen i detta fallet ska få skadestånd. HD betecknade det som billighetsskäl, hovrätten ställde upp ett antal faktorer som ska vara uppfyllda och tingsrätten ansåg att sambandet mellan skadan och brottet var tillräckligt. Vidare menade Brottskadenämnden att det annars skulle stöta sig med det allmänna rättsmedvetandet. Utvecklingen är med andra ord önskvärd.

NJA 1993s41 II rör *mord* av en 11 årig flicka. Flickans föräldrar var skiljda och flickan var hos pappan när hon försvann. Pappan började undra var flickan var på eftermiddagen och hörde då av sig till flickans kompis för att se om hon var där. Det var hon inte och pappan ringde senare på kvällen till polisen för att anmäla flickan som försvunnen. Mannen som utförde mordet var pappan till en av flickans lekkamrater tillika granne till den mördade flickans pappa. Flickan hittades död på en parkeringsplats morgonen därpå och man hittade spår av olika läkemedel i hennes blod. Hon hade också omfattande skador i underlivet. Pappan blev så chockad av det som hänt dottern att han skrevs in på en psykiatrisk klinik i 17 dagar och efter det besökte han regelbundet en kurator. Han var heller inte i stånd att flytta tillbaka till sin lägenhet. Föräldrarna yrkade ideellt skadestånd för det psykiska lidande de utsatts för med vardera 50 000 kr.

När detta fallet kom till *tingsrätten* hade fall nummer I avgjorts i hovrätten. Tingsrätten i detta fall anslöt sig till de fyra punkter som hovrätten ställt upp i fall nummer I och konstaterade att alla fyra förutsättningar var uppfyllda i detta fallet. Tillräcklig anknytning ansågs föreligga mellan gärningsmannen och flickans föräldrar då gärningsmannen var granne till pappan och dessutom pappa till den mördade flickans kompis. Tingsrätten utgav skadestånd till båda föräldrarna med vardera 50 000 kr. *Hovrätten* fastställde tingsrättens domslut. Fallet gick vidare till *HD* och även här yrkade de anhöriga ersättning för psykiskt lidande enligt 1 kap 3 § SkL och *HD* konstaterade givetvis detsamma som ovan, att det bara är det direkta brottsoffret som kan få ersättning för detta. *HD* slog vidare fast att det psykiska lidandet föräldrarna utsatts för p g a dödsfallet var att klassificeras som personskador. I övrigt hänvisar *HD* till det resonemang som förts under fall I och jag hänvisar till mitt resonemang i samband med fall I. *HD* tilldömde här mamman och pappan vardera 25 000 kr i ersättning för sveda och värk. Justitierådet Bengtsson tillade, med instämmande av ytterliggare två justitieråd, att beloppen som kan utdömas enligt rådande praxis när man anlägger denna konstruktionen på psykiska skador hos anhöriga till brottsoffer blir låga. Han ansåg att närståendes möjligheter till skadestånd i denna typen av fall bör förbättras och att det pågående lagstiftningsarbetet ska ta ställning till detta.

Ytterliggare ett fall som aktualiserade dessa olyckliga omständigheter var **RH 1997:1** (allmänt kallat Kodemordet). I fallet utsattes en 14-årig pojke för grym och förnedrande *misshandel* av tre gärningsmän, i åldrarna runt 18 år. Misshandeln pågick i cirka 1 timme och efter den var den 14-åriga pojken medvetslös. I detta tillstånd tog två av gärningsmännen honom och rullade ner honom i en sjö där han drunknade. De två som misshandlat honom och sänkt ner honom i vattnet dömdes för *mord* både i tingsrätten och i hovrätten. Föräldrarna yrkade skadestånd av de två gärningsmännen med 500 000 kr vardera för sveda och värk i form av psykiskt lidande. Gärningsmännen vitsordade det psykiska lidandet och medgav en ersättning på 25 000 kr till var och en av föräldrarna. Mamman åberopade intyg från gestaltterapeut och båda åberopade intyg från läkare om sjukskrivning som bevisning i målet. *Tingsrätten* fann att ersättning skulle utgå i enlighet med 1993 års fall men att detta fallet inte motiverade högre ersättning än de fallen. De höjde dock beloppen med hänvisning till penningvärdets fall. 35 000 kr i ersättning för sveda och värk utdömdes till vardera förälder. *Hovrätten* höjde skadeståndsbeloppen till 60 000 kr vardera till föräldrarna. *Hovrätten* hänvisade till SOU 1995:33¹⁵⁷ där kommittén om ideell skada påpekade att 1993 års fall inte ska ses som att sveda och värk ersättnings till anhöriga i denna typen av situationer ska bestämmas utifrån ett bestämt schablonbelopp. Kommittén menade att detta är den tolkning som fått genomslag i praxis. Justitierådet Bengtsson påpekade även i det andra av de två fallen att beloppen som anhöriga erhåller ofta är väldigt låga. *Hovrätten* lade Kommitténs uttalande till grund för en prövning om ett högre ersättningsbelopp kunde dömas ut i detta fallet, med utgångspunkt i de skador föräldrarna lidit. De psykiska personskadorna var bland annat, utifrån läkares bedömning, djup kris i likhet med en posttraumatisk stressreaktion med inslag av depression och stark ångest. *Hovrätten* ansåg i detta fallet att de personskador som föräldrarna drabbats av motiverade en höjning av ersättningsbeloppen för sveda och värk.

Flera aspekter i detta fallet överklagades till *HD*. Bland annat överklagade de anhöriga i skadeståndsdelen, men inget prövningstillstånd beviljades på någon punkt. Utifrån detta fallet kan man tycka att man ser en tendens till att ersättning till anhöriga för psykiskt lidande går mot en utveckling där ersättningsbeloppen höjs. Man ser till det psykiska lidandet i varje enskilt fall och ersätter det därefter, alltså inga på förhand fastslagna schabloner. Detta motsägs dock om man ser till utdömda belopp i Klippanmålet nedan.

Även i **NJA 1996s509** (allmänt kallat Klippanmålet) tillämpade *HD* de regler om ideellt skadestånd till anhöriga som fastslogs i 1993 års fall. I Klippanmålet var det frågan om skadestånd till anhöriga till den mördade som bor utomlands. En 22-årig afrikansk man mördades med ett knivhugg i bröstet av en 16-åring. Motiven till mordet var rasistiska. Fem närstående till mannen yrkade ersättning för sveda och värk med 50 000 kr vardera.

¹⁵⁷ SOU 1995:33, s 148

Tingsrätten dömde gärningsmannen till *mord* och ansåg honom skadeståndsskyldig gentemot de anhöriga i enlighet med NJA 1993s41 I och II med det yrkade beloppet. *Hovrätten* däremot dömde gärningsmannen till *grov misshandel, vållande till annans död och grovt olaga hot*. Vad hovrätten således hade att ta ställning till var om underrättelse om att en nära anhörig dödats genom ett vållandebrott skulle kunna grunda skadeståndsskyldighet. Hovrätten konstaterade att underrättelse om anhörigs död genom uppsåtligt brott är ersättningsberättigande. I de fall där personer bragts om livet genom grovt vårdslösa handlingar som varit att likställa med uppsåtligt dödande har underrätterna tillerkänt anhöriga skadestånd för psykiska personskador. Kommittén om ideell skada såg inga rättspolitiska skäl emot denna utvecklingen. Trots dessa konstaterande ansåg sig hovrätten inte kunna utdöma ideellt skadestånd utan att HD eller lagstiftaren tagit ställning till problemet. Således lämnades skadeståndsyrkandena utan bifall. Två skiljaktiga åsikter anfördes. HD slog fast att det rörde sig om ett *uppsåtligt brott*. De ansåg med andra ord att gärningen var att bedömas som *mord*. Gärningsmannen hade vitsordat att de anhöriga led av psykiska besvär till följd av underrättelsen om gärningen. Bevisningen om deras besvär var för övrigt inte särskilt omfattande. Antingen satte HD beviskravet för de psykiska besvären lågt eller så ifrågasattes de inte på något sätt att gärningsmannen hade vitsordat skadorna. HD avgjorde skadeståndsfrågan i två korta led. Först konstaterades att det var ett uppsåtligt dödande, sedan konstaterades att de anhöriga lidit psykisk skada vid underrättelsen. Ersättningsbeloppen för sveda och värk sattes till 20 000 kr till var och en av de anhöriga. Ingen hänsyn togs till att de skadelidande bodde utomlands utan HD tillämpade de schabloner som fastställs i Trafikskadenämndens tabeller. HD fastslog redan i 1993 års fall att det inte krävdes att de anhöriga hade någon koppling till brottsplatsen, så det var inte uppe för diskussion i detta fallet. HD diskuterade överhuvudtaget inte gränsdragningsproblematiken utan tillämpade bara resultatet av 1993 års plenumfall rakt av. Beloppen i detta fallet sattes endast till 20 000 kr så den utvecklingen man tycktes kunna skönja i hovrättsfallet ovan kan man troligtvis bortse från.

Jag har här kort tänkt sammanfatta rättsutvecklingen när det gäller ersättning till personer vars nära anhörig uppsåtligt dödats. Före 1993 års fall var det den restriktiva inställning som 1979 års fall visar som var förhärskande. Där beviljades inte skadestånd till personer vid underrättelse om att en nära anhörig uppsåtligt dödats. Min åsikt är att kravet på adekvat kausalitet ej ansågs uppfyllt. Med 1993 års fall tog rättspraxis en ny svängning i mindre restriktiv riktning. Där fastslogs först att det var 5 kap 1 § SkL som var aktuell vid psykiska skador hos anhöriga, inte 1 kap 3 § SkL. Vidare uttalade HD en klar gräns för skadeståndsskyldigheten och det var att den endast omfattar personskador, såldes inte känslor som sorg, saknad etc. Skadestånd beviljades vidare vid underrättelse om att nära anhörig uppsåtligt bragts om livet. Det tidigare kravet på bevittnande gällde ej här och efter 1993 års fall kan skadestånd utgå även vid

personskador till följd av underrättelse. Klippanmålet och Kodemordet är en tillämpning av den nya praxisen som HD fastslog i 1993 års fall.

6.3 Skadestånd vid icke-uppsåtligt dödande

Frågan om anhöriga till brottsoffer kan få skadestånd vid besked eller bevittnande av att en nära anhörig dödas genom ett oaktsamhetsbrott, istället för ett uppsåtligt brott, tog HD inte ställning till i plenumfallen från 1993. I princip tog HD upp frågeställningen om var gränsen för skadeståndsansvaret skulle gå och frågade sig om skadeståndsansvaret skulle omfatta även fall av icke-uppsåtligt dödande. HD menade i de fallen att en så långtgående utvidgning av skadeståndsansvarets gräns ”förutsätter så ingående överväganden av både principiell och praktisk natur att de lämpligen bör ankomma på lagstiftaren”. I de fallen drogs gränsen för skadeståndsansvaret vid uppsåtligt dödande. Detta gällde både bevittnande och underrättelse om ett dödsfall. Som jag redan nämnt i kap 6.1 har Kommittén om ideell skada föreslagit att gärningsmannens uppsåtliga och icke-uppsåtliga tagande av någons liv ska kunna grunda skadeståndsansättning till de anhöriga. Hovrätten i Klippanmålet konstaterade att underrätterna utdömt skadestånd till anhöriga vid vållandebrott som legat nära uppsåtsbrott. Hovrätten ansåg sig dock inte kunna utdöma skadestånd i Klippanmålet utan att HD eller lagstiftaren tagit ställning till det. Lagstiftaren har, som jag redan nämnt, ännu inte agerat på denna punkten, men det har däremot HD. Innan jag kommer till detta ska jag kort redogöra för ett annat tidigare fall.

I **NJA 1971s78**, som jag redan till viss del redogjort för i kap 5.3.2.1, körde en man bil där hans föräldrar medföljt som passagerare. De råkade ut för en bilolycka där mannens föräldrar avled. Bilolyckan vållades av den andra bilens chaufför. Mannen drabbades efter olyckan av en psykogen depression. Han yrkade bland annat ersättning för sveda och värk. *HR* tilldömde honom 500 kr för sveda och värk. *Hovrätten* konstaterade att mannen var med om olyckan och därigenom själv utsatt för livsfara. Han drabbades vidare också av fysiska skador till följd av olyckan. Hovrätten ansåg att depressionen hade ett sådant samband med olyckan att skadevållaren skulle bli skadeståndsskyldig för den. Hovrätten påpekade att sambandet kunde konstateras oberoende av om depressionen huvudsakligen berott på föräldrarnas död. Ersättningen för sveda och värk sattes till det belopp som *HR* utdömt. *HD* konstaterade först att det måste varit en chockartad och skräckfylld upplevelse att vara med om olyckan och att bevittna sina föräldrar förlora livet. *HD*, liksom hovrätten, ansåg att depressionen hade ett nära och direkt samband med olyckan att skadevållaren är skadeståndsskyldig, och detta oavsett i vilken mån föräldrarnas död medverkat till denna. Beloppet sattes även i *HD* till 500 kr.

Detta fallet säger egentligen inte så mycket om ersättning till anhöriga till brottsoffer. HD poängterade det faktum att mannen själv varit utsatt för fara och jag anser att HD menade att det räckte för skadestånd att det fanns ett samband mellan olyckan och depressionen. Således kan man säga att HD resonerade kring termer om adekvat kausalitet, eftersom de ansåg att sambandet var tillräckligt för skadeståndsansvar. Frågan är då vilken betydelse bevitnandet av föräldrarna, som efter olyckan var livlösa och sedan dog, hade för skadeståndsfrågan. HD uttalade sig inte direkt om detta. De påpekade att det förstärkte intensiteten i mannens chockupplevelse. I NJA 1993s41 tog HD upp detta fallet och konstaterade att det var osäkert om mannen hade fått skadestånd om hans depression enbart utlösts av att hans föräldrar avled. Vissa anser att detta fallet ger stöd för att ersättning till personer som bevitnar hur en nära anhörig dödas, vare sig detta sker med eller utan uppsåt.¹⁵⁸ I fallet resoneras det inte överhuvudtaget om ersättningen är beroende av om brottet var ett uppsåtligt brott eller ett vållandebrott. Jag anser att fallet egentligen inte ger någon direkt vägledning för frågan om ansvarets gräns när det gäller ersättning till anhöriga. Jag anser att man helt enkelt inte kan säga säkert att mannen skulle tilldömts skadestånd om han inte själv varit med i den farofyllda situationen.

NJA 1996s377 ger däremot lite mer vägledning. I fallet blev en 11-årig pojke påkörd bakifrån av en bil när han gick på trottoaren. Han fördes till sjukhus med allvarliga skador som han senare avled av. Chauffören till bilen var en alkoholpåverkad kvinna som efter påkörningen smet från olyckan. Kvinnan dömdes för *grovt vållande till annans död, grov vårdslöshet i trafik, grovt rattfylleri* och *grovt obehörigt avvikande från olycksplats* till fängelse ett år. Olyckan skedde precis utanför pojkens hem. Hans lillasyster befann sig endast fem meter från honom när olyckan skedde och hon sprang in och hämtade mamman som kom ut och såg sin son ligga allvarligt skadad på trottoaren. Mamman höll honom i famnen tills ambulansen kom. Han blödde kraftigt. Pojkens pappa, som varit ute på promenad, kom hem när ambulansen precis skulle hämta pojken. Pojken avled av skadorna efter 30 timmar på sjukhuset. Både mamman och pappan utvecklade grava psykiska besvär efter händelsen och blev sjukskrivna. Systemen led även hon av grava psykiska besvär och hela familjen fick hjälp av en psykiatriker. Familjen yrkade ersättning för sveda och värk i form av psykiskt lidande med 100 000 kr vardera. *Tingsrätten* pekade på att den utvidgning av praxis vad gällde ersättning till anhöriga för psykisk chock som HD genom 1993 års fall fastslog gällde uppsåtligt dödande. Frågan i detta fallet var om skadestånd kunde utgå då brottet ej varit uppsåtligt (vad gällde själva dödandet). Då HD i 1993 års fall ansåg att en större utvidgning av skadeståndsmöjligheterna borde ligga på lagstiftaren, ansåg sig inte tingsrätten kunna döma ut skadestånd i detta fallet. Kommittén om ideell skada kom, efter tingsrättens dom, med sitt slutbetänkande. Där föreslog de, som jag redan redogjort för, att ideellt skadestånd borde kunna

¹⁵⁸ SOU 1995:33, s 379

utgå till anhöriga som drabbats av psykisk chock både i fall av uppsåtligt och icke-uppsåtligt dödande. *Hovrätten* konstaterade dock att dessa regler endast kan tillämpas på fall efter ikraftträdandet, alltså inte på detta fallet. *Hovrätten* tolkade gällande rätt, bland annat med utgångspunkt i NJA 1971s78, och ansåg att det krävdes ett starkt försvårande moment för att ett oaktsamhetsbrott skulle kunna grunda skadeståndsskyldighet i ett fall som detta. I detta fallet ansåg *hovrätten* att detta starkt försvårande moment var för handen dels då mycket av den kvinnliga chaufförens brottsliga gärningar ansågs som grova och dels för att hon även gjort sig skyldig till en mängd uppsåtliga brott i samband med trafikolyckan, bland annat grovt rattfylleri. Skadeståndet för sveda och värk sattes till 30 000 kr till var och en av familjemedlemmarna. *HD* konstaterade först att alla familjemedlemmar på något sätt kommit i kontakt med brottsplatsen och direkt berörts av olyckan. I det vidare resonemanget påpekar *HD* att det inte fanns något direkt stöd för att utdöma skadestånd till anhöriga som inte själva skadats vid olyckan. *HD* berörde Kommittén om ideell skadas slutbetänkande och konstaterade att ingen lagändring skett ännu. Vidare fastslog *HD* en restriktiv hållning till att ytterligare utvidga skadeståndsmöjligheterna längre än vad 1993 års fall gjort utan ny lagstiftning. Trots denna inställning ansåg *HD* att det var befogat att ersätta anhöriga till brottsoffer när brottet som tagit offrets liv varit mycket nära ett uppsåtligt brott. *HD* fastställde *hovrättens* domslut. Två justitieråd var skiljaktiga vad gällde motiveringen. De ansåg att gränsen för skadeståndsansvaret skulle sättas ännu lite längre bort, d v s skadeståndsansvaret skulle sträcka sig längre än vad *HD*:s dom gav stöd för. De ansåg att samma regler som nu gäller för skadestånd vid uppsåtligt dödande, genom 1993 års fall, också ska gälla vid oaktsamhetsbrott. Det skulle med andra ord inte krävas att de anhöriga bevittnat brottet. Inte heller borde det krävas, enligt justitieråden, att underrättelsen om brottet skedde direkt efter brottet. Justitieråden ansåg att denna utvidgning av rättspraxis kunde ske redan i fallet, utan ny lagstiftning. De ansåg inte heller att den oaktsamma brottsliga gärningen behövde vara grov för att motivera skadeståndsskyldighet. Däremot ansåg de att det krävdes ny lagstiftning för att kunna tilldöma anhöriga ersättning vid dödsfall orsakade av icke-vårdslös gärning, vid personskador som den anhörige tillfogats och för sorg och saknad.

Genom detta fallet har *HD* ytterligare utvidgat gränsen för skadeståndsets ansvar. Innan detta fallet var det inte klart att bevittnande av brott mot nära anhöriga kunde grunda ersättning utan att den som bevittnade brottet själv utsattes för fara. Vidare var det inte heller klart om ersättning bara skulle utgå vid uppsåtliga brott eller om även oaktsamhetsbrott skulle kunna vara ersättningsgrundande. *HD* tog i 1993 års fall inte ställning till denna fråga då de ansåg att det borde ankomma på lagstiftaren. I 1996 års fall krävdes att oaktsamhetsbrottet låg nära ett uppsåtligt brott för att ersättning till anhöriga skulle bli aktuell. Detta antagligen för att utvidgningen inte skulle te sig för drastisk och gå emot uttalandena i 1993 års fall. De frågetecken som således fortfarande finns kvar även efter detta fallet är om ersättning

kan utgå vid ett oaktsamhetsbrott som inte är grovt och om ersättning kan utgå vid underrättelse om ett oaktsamhetsbrott. Jag anser att det inte är motiverat att gränsen går där man nu kan sluta sig till att den går. Jag håller med de två skiljaktiga justitieråden att även oaktsamhetsbrott som inte är grova ska kunna grunda ersättning. Speciellt i de fall där gärningsmannen även begår uppsåtliga brott i anslutning till oaktsamhetsbrottet. Man har i praxis nu likställt grova oaktsamhetsbrott med uppsåtliga brott vad gäller ersättning vid bevittnande av ett brott. Jag anser inte att det då är motiverat att ersättning kan utgå vid underrättelse om brott när det är uppsåtligt men att man inte ska kunna få ersättning, givetvis om övriga rekvisit är uppfyllda, vid underrättelse om ett oaktsamhetsbrott. Således anser jag att ersättning ska kunna utgå även i de fall när en person får ett besked om att en nära anhörig bragts om livet genom ett oaktsamhetsbrott och personen till följd av beskedet om detta brott lider psykisk personskada.

Man kan konstatera att det inte längre förs några diskussioner utifrån de olika teorier som finns för att begränsa skadeståndets räckvidd utan att diskussionerna främst håller sig till tidigare fall avgjorda av HD och det resonemanget som förts där. I 1993 års fall skedde en medveten ändring av praxis när HD tog ställning till frågorna i plenum. Efter det fallet kan man se hur rättspraxis tar små steg i taget med utgångspunkt i tidigare fall, främst de från 1993. Nya omständigheter blir aktuella och resultaten skulle bli oskäligen om inte man tillämpade en vid tolkning för att möjliggöra ersättning till de anhöriga. Jag anser att det främst är rättspolitiska skäl som ligger till grund för resonemangen i domskälen.

6.4 Skadestånd vid brott med icke-dödlig

utgång

I de två ovanstående kapitlen har jag redogjort för skadeståndsmöjligheterna när uppsåtliga eller oaktsamma brott leder till att en person avlider. I detta kapitel har jag tänkt att se på anhörigas skadeståndsmöjligheter i de fall när en nära anhörig råkar ut för ett brott som inte får en dödlig utgång. Fall som skulle kunna aktualiseras är t ex att föräldrar yrkar skadestånd av en gärningsman som våldfört sig på deras barn. Vidare kan en person kanske känna att han eller hon vill ha skadestånd om en nära anhörig misshandlats svårt eller kidnappats eller andra tänkbara brott. En annan fråga att ta ställning till i detta sammanhang är om den skadevällande handlingen måste vara uppsåtlig för att ett eventuellt skadestånd till en anhörig ska kunna utgå, eller om till och med en oaktsam handling som t ex vållande till kroppsskada som leder till personskador ska kunna grunda ersättning till den skadades anhöriga. Vid det här laget behöver jag knappast kommentera att det inte finns någon lagregel som direkt reglerar dessa situationen. Kommittén om ideell skada

ansåg 1995 att en persons personskador inte kan ligga till grund för dennes anhöriges yrkande om ideellt skadestånd, såsom rättsläget såg ut då. HD hade inte fått tillfälle att ta ställning till en sådan fråga.¹⁵⁹ Det kan här påpekas att HD i 1993 års fall ansåg att frågan om ersättning till en person vars nära anhörige skadats var en så pass långtgående utvidgning av skadestandsreglerna att den förutsatte ingående överväganden av principiell och praktisk natur som HD ansåg borde vara lagstiftarens uppgift. HD:s uttalande omfattade även skadestånd till anhöriga till brottsoffer som bragts om livet genom en oaktsam handling och trots detta utdömde HD skadestånd till anhöriga i NJA 1996s377 där en pojke dödats av en oaktsam gärning, i och för sig av en grovt oaktsam gärning och i samband med ett antal andra uppsåtliga brott. Således kan man utifrån detta inte helt utesluta möjligheterna till skadestånd när en nära anhörig lidit personskada till följd av ett brott. Kommittén om ideell skada har i sitt slutbetänkande föreslagit att man inte ska lagstifta om en rätt till ersättning till anhöriga i dessa fall. Kommittén ansåg att gränsen vad gäller lagstiftningen ska gå vid att ens nära anhörig dödats. Kommittén menade dock att psykiska besvär kan vara en följd av att en nära anhörig skadats, men att denna följd oftast inte är lika förutsebar och typisk som den är när ens nära anhörige dödats. Klart är det enligt Kommittén att lindrigare skador hos en anhörig inte är ersättningsbara, men något mer tveksamt är det vid allvarigare personskador. Ett av skälen till detta är att det skulle vara svårt att beräkna kostnaderna för ett sådant förslag. Allvarigare skador bör kunna ersättas, framförallt när den bevitnas av den anhörige. Kommittén ansåg att NJA 1971s78 ger stöd för detta.¹⁶⁰ Sammanfattningsvis tyckte Kommittén om ideell skada att det inte ska finnas lagstöd för denna ersättningen men att det vid allvarigare skador ska kunna gå att få ersättning om omständigheterna i det enskilda fallet talar för det. Detta blir således något som sker via domstolarnas rättstillämpning.

I NJA 1995s269 yrkade en mamma 50 000 kr i ersättning för det psykiska lidandet hon utsatts för när hennes fd sambo obehörigen skiljde henne från deras son och lämnade sonen i sitt hemland Tunisien. Mannen dömdes för *egenmäktighet med barn* och för misshandel av mamman i både tingsrätten och hovrätten och frågan prövades inte av HD. Besvären mamman led av bestod av sömnsvårigheter, koncentrationssvårigheter, huvudvärk, ständig oro för pojken mm. Hon skulle träffa en kurator. *Tingsrätten* påpekade först att yrkandet avsåg 5 kap 1 § SkL, dvs sveda och värk i detta fallet. Tingsrätten bedömde detta fall utifrån allmänna grundsatser. Mannen har begått brottet egenmäktighet med barn och tingsrätten resonerade vilka som denna regel har att skydda. Primärt är det barnets säkerhet som utgör det skyddade intresset men tingsrätten ansåg att även modern, då hon var vårdnadshavare, i ett fall som detta har ett beaktansvärt intresse av skydd. Tingsrätten ansåg att moderns intressen också utgjorde ett skyddsintresse som föll inom lagregelns normskydd. Efter att ha konstaterat att modern

¹⁵⁹ SOU 1995:33, s 379

¹⁶⁰ SOU 1995:33, s 387 f

omfattades av skyddsintresset konstaterade tingsrätten att hennes psykiska lidande var betydande och skulle ersättas med 25 000 kr. Även *hovrätten* konstaterade att mamman måste ha stött sig på 5 kap 1 § SkL i sitt yrkande och de resonerade också utifrån vilket intresse som paragrafen egenmäktighet med barn har att skydda. Givetvis är det barnets skyddsintresse som först och främst omfattas men hovrätten konstaterade precis som tingsrätten att i detta fall kan man säga att brottet också är riktat mot vårdnadshavaren som således utgör ett skyddsvärt intresse. Hovrätten konstaterade att mamman fick besked om bortförandet efter det att det skett, vilket gör att hon inte kan ersättas för lidande i samband med bortförandet. Istället kan hon ersättas för det psykiska lidandet orsakat av att hennes son hållits kvar i Tunisien och inte återlämnats till henne. Hovrätten ansåg att det inte var några tvivel om det psykiska lidande som mamman utsatts för. Det bevisades genom läkarintyg, hennes egen berättelse och utifrån rent allmänna erfarenheter om sådana här brott. Till sist konstaterade hovrätten att det fanns ett samband mellan brottet egenmäktighet med barn och mammans psykiska personskada att ersättning skulle utgå enligt 5 kap 1 § SkL med 25 000 kr.

Man kan konstatera att både tingsrätten och hovrätten resonerat utifrån normskyddsläran. Moderns lidande i detta fallet ansågs falla inom regelns skyddsintresse. Primärt var det barnets skydd som avsågs med regeln, men det är fullt möjligt att rättstillämparen resonerar om vilka intressen som ska skyddas utifrån olika rättspolitiska argument. I detta fallet tycker jag att det skulle bli ett orimligt resultat om man kommit till slutsatsen att vårdnadshavarens intressen inte var skyddsvärd i en situation som denna. Vad hovrätten gör efter slutsatsen om att moderns intressen faller inom regelns skyddsområde är att konstatera ett samband mellan mannens brott och hennes lidande. Detta kan enligt min mening ses som en tillämpning av adekvansläran där sambandet mellan orsak och följd måste vara adekvat för att ersättas. Här konstaterade hovrätten att sambandet var tillräckligt för att ersättning skulle kunna utgå. Man har inte resonerat med orden adekvat kausalitet men ändå talat om sambandet i liknande termer.

HD:s resonemang är inte lika tydligt som hovrättens anser jag. Först framkom det att mannen även tidigare samma år skiljt sonen från modern under en kort tid. Han hade också misshandlat modern vid ytterligare två tillfällen. *HD* uttryckte sig så här om vem brottet ansågs vara riktat mot: ”Även om brottet som sådant inte kan anses begånget mot Eva G måste Abdelwaheb Ben J:s handlande under nu angivna förhållanden i betydande grad anses ha varit riktat mot henne.” Därefter konstaterade *HD* att vårdnadshavarens psykiska personskada måste anses vara en påräknelig och närliggande följd av brottet som begåtts i detta fall. Därför var hon berättigad till skadestånd för sveda och värk i form av psykiskt lidande med 25 000 kr. Ett justitieråd var skiljaktigt och ansåg att mannens handlande inte var så direkt riktat mot vårdnadshavaren att ersättning kunde utgå för personskada. Inte heller kunde hon på någon annan grund erhålla skadestånd.

Jag anser inte att det är lika tydligt om HD har resonerat utifrån normskyddsläran som det är att tingsrätten och hovrätten gjorde det. Hellner har i JT 1995-96 s 94 ansett att detta fallet är ett exempel på hur normskyddsläran har använts för att utvidga skadeståndsansvaret och inte som den oftast brukar användas till att inskränka skadeståndsansvaret.¹⁶¹ HD ansåg i fallet att brottet var *begånget* mot barnet men att det var *riktat* mot modern. Detta tar Hellner som stöd för att kränkingsersättning enligt 1 kap 3 § SkL i den konstruktionen som jag nämnt i kap 6.2 under NJA 1993s41 I med ”psykisk misshandel” inte skulle passa in. Där måste jag vidhålla en skiljaktig åsikt. Jag anser att i detta fallet hade en ersättning för den kränkning modern utsatts för varit en mycket lämpligare konstruktion. Nu ska tilläggas att fallet inte framlades på detta sätt men ett faktum är att modern endast yrkade ersättning för psykiskt lidande och det kan omfattas av både 1 kap 3 § och 5 kap 1 § SkL. I inget av fallen jag redogjort för i denna uppsats har det varit tal om att brotten skulle vara riktade mot någon annan än det direkta brottsoffret. Där har det hela tiden handlat om att personer lidit psykiska personskador p g a det brottet som riktat sig och varit begånget mot deras angöriga. Således är NJA 1995s269 det enda fall där man konstaterat att brottet varit *riktat* mot den anhörige. Jag anser att konstruktionen med att detta ska ersättas som sveda och värk p g a personskada är en ansträngd sådan. För att gå tillbaka till HD:s resonemang anser jag att HD inte klart och tydligt resonerat utifrån normskyddsläran. I så fall kan man säga att de gjort det lite bakvänt. Brottet ansågs rikta sig mot henne. Man kan tycka att det borde stått att hennes intressen skyddades av den aktuella regeln, bara för att man kan konstatera att ett brott är riktat mot någon, d v s enligt HD:s terminologi inte begånget mot någon, behöver detta enligt min mening inte betyda att den personen automatiskt tillhör de av normen skyddade intressenterna. När HD tog ställning till vårdnadshavarens skador ansåg de att de var en påräknelig och närliggande följd av mannens gärning. Detta anser jag vara resonemang som överensstämmer med adekvansläran.

Andersson har föreslagit att man inte ska dra gränsen för skadeståndsansvaret gentemot anhöriga vid det att en person dödats. Han anser att även allvarliga personskador eller hot om allvarliga personskador ska kunna ligga till grund för ersättning till den skadades anhöriga.¹⁶² Här håller jag med till punkt och pricka. Jag tror dock inte att denna möjlighet är stängd i dagsläget. Finns det beaktansvärda skäl i ett fall är jag övertygad om att ersättning till anhöriga skulle kunna utgå. Det är svårt att veta vilken betydelse för frågan NJA 1995s269 har. Det är i och för sig ett exempel på när skadestånd till en anhörig utgått utan att någon dödats. Det fallet är dock specifikt i den meningen att brottet ansågs riktat mot den anhörige. Detta anser jag inte borde vara ett krav i fall vid allvarligare personskador. Vidare anser jag att några riktlinjer för ersättning bör utstakas då det kan bli

¹⁶¹ Hellner, Psykiska besvär än en gång, JT 1995-96 s 96 ff

¹⁶² Andersson, Nordiska Juristmötet 1996, s 585

komplikerat att utgå från normskyddsläran i alla fall. Det kan bli svåra frågeställningar när man undersöker vilka skyddsintressen som ska skyddas enligt olika normer. Som jag tidigare nämnt i uppsatsen är det primära skyddsintresset med lagregler oftast inte att skydda anhöriga till brottsoffer. Jag har även nämnt att rättstillämparen kan, enligt Kommittén om ideell skada, i sin rättstillämpning anse att ett intresse är skyddsvärt. Då kan man konstatera att det inte finns någon direkt vägledning att hämta från normskyddsläran om man är intresserad av att ha förutsägbara regler. Hur ska man veta om de skador en person lider av till följd av att en nära anhörig lidit allvarlig personskada är skyddsvärda? Som rättsläget ser ut idag kan man inte med säkerhet säga hur en domstol skulle ställa sig till en sådan fråga. Adekvansläran är inte heller en bra lösning då den inte ger någon klar vägledning. Där blir det i slutändan ändå upp till domstolen att avgöra om det förelåg adekvat kausalitet mellan brottet mot en person som ledde till allvarliga personskador och dennes anhöriges psykiska skador till följd av det brottet. Jag anser, i likhet med Andersson, att domstolarna inte ska gömma sig bakom olika tvetydiga termer när de avgör ett fall utan att de klart och tydligt ska ta ställning till fallet och öppet redovisa de olika argumenten som väger för respektive mot att döma ut ersättning. Problemet med att rättsläget ser ut som det gör, d v s att det är ganska osäkert var gränsen för skadeståndsansvaret går, är att det inte går att förutsäga hur ett fall kommer att bedömas. Detta är givetvis mycket negativt. Kommittén om ideell skada har inte uteslutit möjligheterna till ersättning till personer vars anhöriga skadats svårt. Detta ska enligt Kommittén kunna ske via rättstillämpningen. Vad som behövs för detta är som jag redan nämnt klara riktlinjer för hur bedömningen ska ske.

7 Avslutning

I kapitel 6 har jag nu redogjort för hur rättsläget ser ut när en person vill ha ersättning för psykiska skador i samband med att en anhörig dödats eller allvarligt skadats. Jag har även redogjort för mina ståndpunkter i de olika frågeställningarna. Det är många frågor som förblivit obesvarade då rättsläget på dessa punkter kan anses som oklara. Hittills har det inte kommit till stånd några lagändringar för att lösa de svåra frågeställningarna utan dessa har lösts allt eftersom i praxis. Justitiedepartementet har informerat att det under år 1999 är planerat en lagrådsremiss och en proposition. I denna uppsatsen har jag dock givetvis bara kunnat ta ställning till det material som finns för närvarande.

För att kort sammanfatta mina slutsatser kan man för det första säga att det inte finns en enda teori om skadeståndsansvarets gräns som ensam ger svaret på frågorna. De teorier som utvecklats, framför allt i doktrinen, tillämpas inte på något enhetligt sätt av domstolarna. Oftast är det omständigheter i de enskilda fallen som tycks avgöra hur domstolarna resonerar. Många gånger blir det en slags rättspolitisk värdering av alla sakomständigheterna och därefter dras slutsatser om skadeståndsansvaret. Ibland stöds slutsatserna av en teori, ibland stöds de av en annan men oftast är det som jag sagt ovan ett värderande av omständigheter som man inte riktigt kan hitta stöd i någon teori för. När det gäller anhöriga till brottsoffer som lidit personskada och vill ha ersättning för det kan man rent allmänt konstatera att utvecklingen har gått mot en mindre restriktiv inställning och möjligheterna till skadestånd har utvecklats efterhand. En del rättsfall har under de senaste åren aktualiserat en del gränsdragningsfrågor och dessa har HD tagit ställning till och klargjort, medan många frågor inte aktualiserats i ett speciellt fall och således inte prövats. Man kan se en utveckling i doktrin, i slutbetänkandet av Kommittén om ideell skada och i rättspraxis som går mot en utvidgning av anhörigas rätt till skadestånd. Rättslägets oklarhet kommer förhoppningsvis att skingras inom inte alltför lång tid med en klar och tydlig lag till hjälp för bedömningen.

Vad man kan konstatera om rättsläget när det gäller ersättning till anhöriga vid uppsåtligt dödande är att NJA 1993s41 I och II har spelat en stor roll för rättstillämpningen. De skador som anhöriga lider av till följd av brottet ersätts bara om de kan klassas som personskador, och då är det psykiska personskador som det syftas på. Dessa ska då ersättas enligt 5 kap 1 § 3 p och ses inte som tredjemansskador utan som direkta skador som den anhörige lider av till följd av brottet. En konstruktion som jag anser skulle vara lämpligare än den enligt 5 kap 1 § är att kränkingsersättning enligt 1 kap 3 § skulle kunna utgå, men detta tar HD bestämt avstånd från i fallen. Efter 1993 års fall kan man med säkerhet säga att det inte krävs att de anhöriga har haft någon koppling till brottsplatsen för att ersättning ska

utgå. De behöver inte ha bevittnat brottet utan det räcker med att de lider personskada till följd av underrättelse om brottet. Flera fall har varit uppe till prövning efter 1993 års fall och HD har i de fallen följt den praxis som bildades i 1993 års fall.

I de fall där en person dödas genom ett oaktsamhetsbrott har ersättning till anhöriga också utgått under vissa speciella omständigheter. I NJA 1996s377 erhöll en familj skadestånd när deras son respektive bror dog när han blev påkörd av en berusad kvinna. HD utdömde ideellt skadestånd till alla tre familjemedlemmarna efter det att de konstaterat att alla hade haft en anknytning till brottsplatsen och efter det att HD konstaterat att man ska vara restriktiv när det gäller att ytterliggare utvidga skadeståndmöjligheterna. Vad som till sist blev avgörande var att det oaktsamma brottet låg mycket nära ett uppsåtligt brott. Jag anser att det också ska vara möjligt att erhålla skadestånd vid underrättelse om ett oaktsamhetsbrott, d v s att det inte ska finnas ett krav på bevittnande. Har man likställt ett oaktsamhetsbrott med uppsåtliga brott i detta fallet anser jag att man ska göra det fullt ut och inte kräva en koppling till brottsplatsen för att skadestånd ska utgå.

Rättsläget blir ännu mer osäkert när det gäller ersättning i de fall när en person skadas allvarligt p g a ett brott och dennes anhöriga kräver ersättning av skadevällaren. Ersättning utgick i NJA 1995s269 där en vårdnadshavares son mot hennes vilja fördes av pappan till pappans hemland. Pappan dömdes för egenmäktighet med barn och vårdnadshavaren tilldömdes 25 000 kr i skadestånd för psykiskt lidande i form av sveda och värk. HD ansåg dock att brottet var riktat mot vårdnadshavaren. Detta fallet skiljer sig således från de andra i och med att HD ansåg att detta brottet var riktat mot den anhörige, även om det var begånget mot sonen. Kommittén om ideell skada har i sitt slutbetänkande inte uteslutit möjligheterna till skadestånd när en person genom ett brott lider allvarliga personsador och dennes anhöriga kräver ideellt skadestånd. Detta skulle då gälla framförallt när den anhörige bevittnat det. Jag anser att skadestånd ska kunna utgå även vid underrättelse om allvarlig personskada.

8 Källförteckning

8.1 Offentligt tryck

Prop 1972:5	Skadeståndslag
Prop 1975:12	Skadestånd vid personskada
SOU 1963:33	Skadestånd I. Allmänna bestämmelser. Föräldrars och barns skadeståndsansvar
SOU 1964:31	Skadestånd II. Arbetsgivares och arbetstagares skadeståndsansvar m.m.
SOU 1973:51	Skadestånd V. Skadestånd vid personskada
SOU 1992:84	Ersättning för kränkning genom brott
SOU 1995:33	Ersättning för ideell skada vid personskada

8.2 Litteratur

Agell Anders	Adekvans eller skyddsändamål. Om rättsvetenskaplig metod och skadeståndsrättslig regelbildning. JT 1994-95 s 799 ff
Andersson Håkan	Skyddsändamål och adekvans, Uppsala 1993
Andersson Håkan	Prolegomena – introduktion till en skyddsändamålslära, JT 1994-95 s 392 ff
Andersson Håkan	Utveckling av ersättningen för chockskador. Icke-ekonomisk tredjemansskada vid brott. Nordiska Juristmötet, Stockholm 1996
Andersson Håkan	Trepartsrelationer i skadeståndsrätten, Uppsala 1997
Bengtsson Bertil	Skadestånd utom kontraktsförhållanden 1993- 1996, SvJT 1998 s 98 ff
Bentsson Bertil	SvJT 1994 s 194 ff
Boethius Per	Personskador och pengar, Vänbok till Erland Strömbäck, Stockholm 1996
Conradi Erland	Om adekvans – än en gång, SvJT 1984 s 177 ff
Ekstedt Olle	Ideellt skadestånd för personskada, Lund 1977
Hellner Jan	Ersättning till tredje man vid sak- och personskada, SvJT 1969 s 332 ff
Hellner Jan	Skadeståndsrätt, Stockholm 1985 och 1995
Hellner Jan	Psykiska besvär än en gång, JT 1995-96 s 94 ff
Hellner Jan	Vad är psykisk chock? Vänbok till Erland Strömbäck, Stockholm 1996
Kleineman Jan	Det offentliga rättssubjektens skadeståndsansvar – offentligrättslig reglering med privaträttslig metod, JT 1991-92 s 82 ff
Lech Halvar	Skadeersättning för personskada, Stockholm 1973

Nordensson Ulf, Bentsson Bertil och Strömbäck Erland Nordensson Ulf	Skadestånd, 2:a upplagan, Stockholm 1976
Nordensson Ulf Pettersson Ola Roos Carl Martin	Ersättning för ideell skada vid misshandel – orsaksfrågor mm, JT 1990-91 s 93 ff KARNOV, 1997/98 Olägenheter i övrigt, SvJT 1983 s 82 Ersättningsrätt och ersättningsystem, Stockholm 1995
Strahl Ivar	Förberedande utredning angående lagstiftning på skadeståndsrättens område, Stockholm 1950
Strömbäck Erland	KARNOV, 1997/98

9 Rättsfallsförteckning

NJA 1971s78	RH 1997:1
NJA 1976s458	RH 1998:14
NJA 1979s620	
NJA 1990s186	
NJA 1992s740	
NJA 1993s41 I och II	
NJA 1993s138	
NJA 1995s269	
NJA 1996s377	
NJA 1996s509	
NJA 1997s315	
NJA 1997s514	
NJA 1997s572	
NJA 1997s723	
NJA 1997s767	